Archetype

Η ίδρυση ή η μεταφορά πρωτευουσών ως ιστορικό φαινόμενο

Γεώργιος Μ. Σαρηγιάννης - 04/09/2023

Α. Πρωτεύουσα και κρατική Εξουσία

Η πρωτεύουσα ενός κράτους είχε πάντα ιδιαίτερη σημασία, πολλές φορές το Κράτος υπέκυπτε σε μια κατάκτηση μετά από σταδιακή απώλεια των εδαφών και των πόλεών του, όμως σε κάποιες άλλες περιπτώσεις η κατάληψη της Πρωτεύουσας σήμαινε «αυτόματα» και την κατάληψη ολόκληρου του Κράτους. Αυτό δεν ήταν πάντα αυτονόητο, όμως οι διάφοροι κατακτητές πίστευαν (ή ήλπιζαν) ότι, με την κατάληψη της Πρωτεύουσας, ολόκληρο το Κράτος θα έπεφτε στα χέρια τους. Φυσικά, το αν θα συνέβαινε το ένα ή το άλλο εξαρτάται από πολλούς παράγοντες, όπως η σχέση του πληθυσμού με την Εξουσία του αλλά και η σχέση του με τον κατακτητή που μπορεί να τον έβλεπε και ως απελευθερωτή, όπως στη Βιθυνία και τη Θράκη που η βυζαντινή Εξουσία ήταν μάλλον επαχθής πλέον[1], ή αντίθετα η «εθνική» και κυρίως η «κοινωνική συνοχή» του πληθυσμού, που ακόμη και σε περίπτωση απώλειας της Πρωτεύουσας συνέχιζε την Αντίσταση.

Έχουμε από την Ιστορία δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα: το ένα είναι η κατάληψη της Μόσχας από τον Μέγα Ναπολέοντα, ο οποίος κατέλαβε μια άδεια πόλη και περίμενε 39 ημέρες τον τσάρο να του παραδώσει την Εξουσία της Ρωσίας, μέχρι που επέστρεψε άπρακτος στη Γαλλία. Ο ανταρτοπόλεμος του στρατηγού Κουτούζωφ, σε όλη τη ναπολέοντια εκστρατεία, είχε ως αποτέλεσμα τη συνολική τελικά απώλεια των ανδρών του, κατά διάφορες πηγές 530.000 έως 600.000 Γάλλων στρατιωτών, κυρίως από τύφο, δυσεντερία, πείνα και

το ψύχος του ρωσικού χειμώνα –έφθασαν στην έρημη Μόσχα 100.000-140.000 και επέστρεψαν στη Γαλλία 10.000-22.000. Χειρότερα ήταν και με την εισβολή των ναζιστικών στρατευμάτων, που ούτε να μπουν στη Μόσχα δεν μπόρεσαν.

Αντίστοιχα συνέβη και με τη Μικρασιατική Εκστρατεία, ο ελληνικός στρατός κινήθηκε να καταλάβει μια ασήμαντη Άγκυρα, μόνο και μόνο επειδή ήταν «Πρωτεύουσα» της κεμαλικής Τουρκίας, και εξολοθρεύτηκε στην Αλμυρά Ερημο και στον Σαγγάριο με τις ανυπολόγιστες συνέπειες της Μικρασιατικής Καταστροφής του 1922 (και αν καταλάμβανε την Άγκυρα, τι θα γινόταν;;;; !).

Σε περίπτωση κατάληψης με πολεμικές ενέργειες μιας πόλης, πέραν των πολεμικών καταστροφών, σε συγκεκριμένες περιπτώσεις που μια πόλη είναι πολύ σημαντική, μπορεί, για λόγους γεωπολιτικής, να καταστραφεί ολοσχερώς ώστε να σβηστεί από τον χάρτη για να μην αναγεννηθεί και αποτελέσει ξανά καίριο αντίπαλο. Αυτό συνήθως γινόταν στην Αρχαιότητα (Θήβα, Αντιόχεια κ.α.). Βέβαια, αν η θέση είναι γεωπολιτικά σημαντική, η πόλη ξαναδημιουργείται είτε από τους παλιούς κατοίκους της είτε από τους νέους (κατακτητές), γνωστό και εύγλωττο παράδειγμα η Βαβυλώνα: υπήρξε ως Βαβυλών, ξαναδημιουργήθηκε ως Κτησιφών, στη συνέχεια ως Βαγδάτη (ως Βαγδάτη καταστράφηκε και άλλες φορές, αλλά ξανακτιζόταν πάντα, τελευταία καταστροφή από τις ΗΠΑ πριν μερικά χρόνια). Το ίδιο συνέβη και με τη Θήβα, την Ιερουσαλήμ και άλλες πόλεις.

Βέβαια έχουμε και τις περιπτώσεις πόλεων που συνθηκολογούν με τον κατακτητή, με αντάλλαγμα την αποφυγή της λεηλασίας αλλά και τη διατήρηση των προνομίων που είχαν, όπως τα Γιάννενα στην Οθωμανική Κατάκτηση, οι πόλεις της Βιθυνίας που είδαμε κ.α.

Από την άλλη μεριά, αλλαγή της Πρωτεύουσας εκτελείται και από την ίδια την Εξουσία, είτε για λόγους ευρύτερης γεωπολιτικής είτε για εσωτερικούς λόγους ισορροπιών των διαφόρων ομάδων Εξουσίας.

Πολλές φορές, όταν μεταβάλλεται σημαντικά ένα κοινωνικό καθεστώς, εγκαταλείπει εθελουσίως την παλιά πρωτεύουσα και μετακομίζει σε άλλη σημαντική πόλη ή και ιδρύει νέα. Για όλα αυτά, μερικά παραδείγματα είναι πολύ χαρακτηριστικά στην Ιστορία:

Β. Μεταφορά και αλλαγή πρωτεύουσας

1. Στην Αρχαία Αίγυπτο, στις πρώτες Δυναστείες, υπήρχαν τοπικοί κυβερνήτες με τις δικές τους πρωτεύουσες (Μέμφις, Ηρακλεόπολις, Θήβαι…). Ο Ντζόζερ ή Ζοσέρ, Φαραώ της 3ης δυναστείας, επέλεξε ως πρωτεύουσά του τη Μέμφιδα (2700 π.Χ.-2195 π.Χ.). Υπό τον Μεντουχοτέπ Β. (2062-2010 π.Χ.) ενοποιήθηκε η Αίγυπτος και ορίστηκαν το 2055 π.Χ. ως πρωτεύουσα οι Θήβες (αιγυπτ. Τα-οπετ[2]). Το ιερό της όνομα ήταν Πα-Αμών, κατοικία του Αμμών[3].

Στην κατάκτηση της Αιγύπτου από τους Υκ-Σως, πρωτεύουσα έγινε η Άβαρις (1782 π.Χ.) στο Δέλτα του Νείλου, όταν όμως εκδιώχθηκαν οι Υκ-Σως, πρωτεύουσα έγιναν πάλι οι Θήβες (περί το 1500 π.Χ) ως κεντρικότερη πόλη.

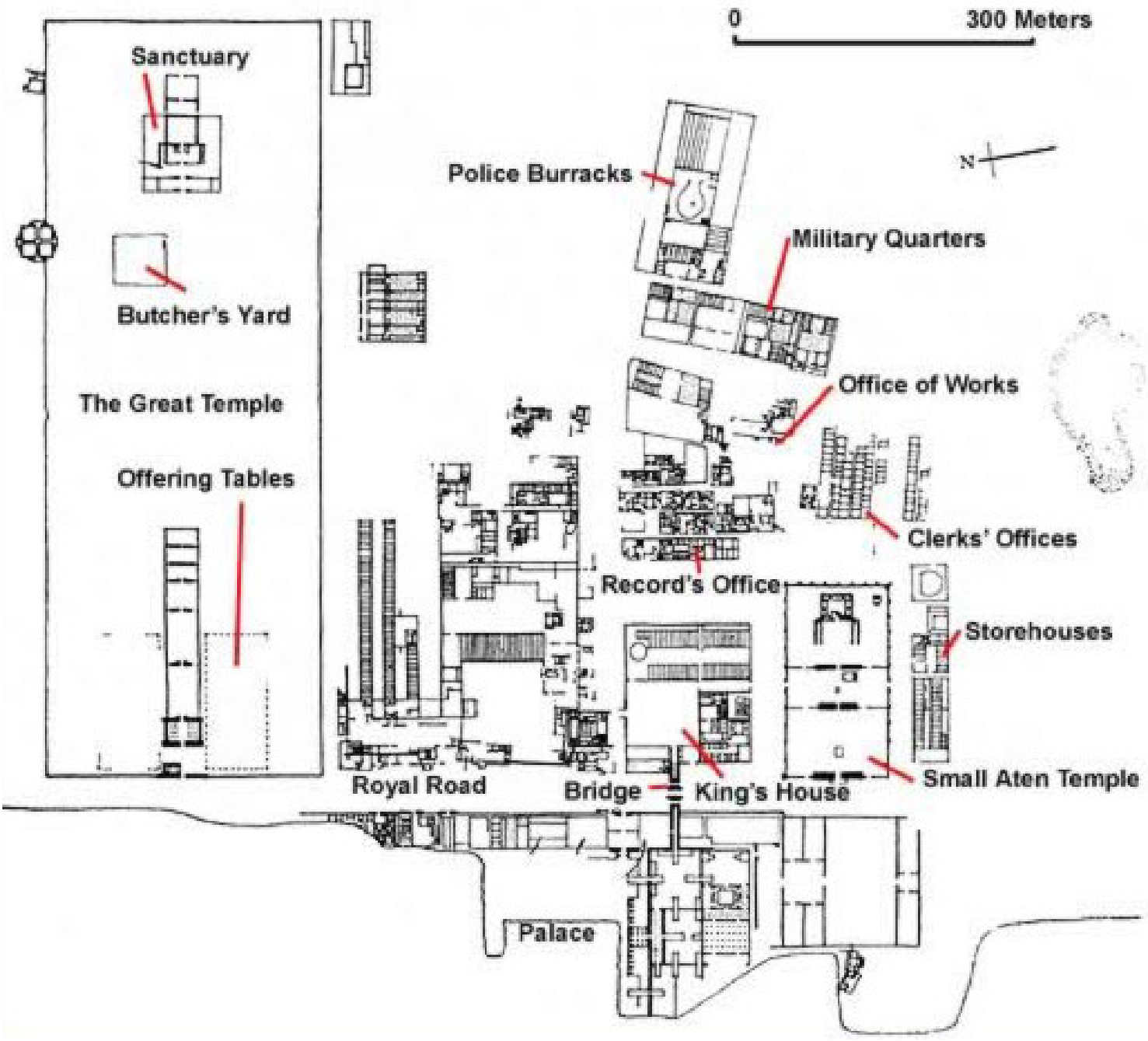

1. Διαδοχικές πρωτεύουσες στην Αρχαία Αίγυπτο: πριν τη συνένωσή της σε ενιαία αυτοκρατορία, υπήρξαν διάφορες πρωτεύουσες (Μέμφις, Ηρακλεούπολις, Ηλιούπολις κ.α.), πρώτη στο ενιαίο κράτος οι Θήβες (Τα-Οπετ), επί ΥΚ-Σώς η Άβαρις, και

μετά την εκδίωξή τους πάλι οι Θήβες, στη συνέχεια από τον μεταρρυθμιστή Φαραώ Ακενατών ιδρύθηκε νέα πρωτεύουσα η Ακενατών (ή Ιχούτ-Ατών) και μετά τον θάνατό του ξανά οι Θήβες, ο Ραμσή ο Β. σε μια νέα πόλη, την Πε-Ραμεσέ (=κατοικία του Ραμσή) δίπλα στην Άβαρι, στη συνέχεια σε διάφορες πόλεις, και ο Φαραώ Τεμένθης ξανά στις Θήβες. Στα αλεξανδρινά χρόνια στη νέα πόλη Αλεξάνδρεια και επί αραβικής κατάκτησης το Κάιρο (Αλ Καχίρα).

Ιστορικά σημαντική ήταν η μεταφορά της πρωτεύουσας της Αρχαίας Αιγύπτου από τον μεταρρυθμιστή Φαραώ Αμένοφι Δ' (Αμενχοτέπ, γενν. 1353 π.Χ απεβ.1335 π.Χ σε ηλικία 18 ετών, βασίλευσε αρχικά μέσω της μητέρας του, από 8 ετών, 1345-1335 π.Χ.), σε μια γιγάντια κοινωνική προσπάθεια ανατροπής του θεοκρατικού συστήματος. Το θρυλικό ζεύγος, ο Φαραώ Ακενατών και η σύζυγός του Νεφερτίτι, ίδρυσαν μια νέα θρησκεία, εντελώς αντίθετη με τη «λατρεία του Θανάτου» της Αρχαίας Αιγύπτου, οι θεοί τους ήταν «θεοί της Ζωής», με κορυφαία τη λατρεία του Ηλιου (Ατών). Ο ίδιος άλλαξε το όνομά του από Αμενχοτέπ «Ο Άμμων είναι ικανοποιημένος» σε Ακενατόν, δηλαδή «Εκείνος που προσφέρει υπηρεσία στον Ατών» ή, με άλλη ανάγνωση, «Φωτισμένη εκδήλωση του Ατών», ή σε άλλη ανάγνωση «η Δόξα του Ατών».

Παράλληλα, ίδρυσε μια νέα πόλη-πρωτεύουσα, την Ακχενατών ή Ιχούτ-Ατών (=Ορίζοντας του Ατών) στη σημερινή θέση της Τελ–ελ-Αμάρνα, για να απαλλαγεί από την παλιά «τάξη πραγμάτων», το παλιό Ιερατείο και την παλιά «Ελίτ».

2. Το κέντρο της Ακενατών: το παλατιανό συγκρότημα, η Παλατιανή Οδός, ναοί του Ατών (Ηλιου) και άλλα δημόσια κτήρια

Οι τοιχογραφίες και απεικονίσεις είχαν τώρα θέματα από την οικογενειακή ζωή των Φαραώ, και όχι τις νίκες των φαραώ, τους σκλάβους ή τους αρχαίους θεούς που προστάτευαν τον Φαραώ, και γενικά προσπάθησαν να ανατρέψουν την αυστηρή θεοκρατική κοινωνική δομή του «ασιατικού τύπου».

3. Ο Φαραώ Ακενατών και η σύζυγός του Νεφερτίτι με τρία από τα έξι παιδιά τους κάτω από την προστασία του Θεού Ηλιου (Ατών)

Όμως το παλιό Ιερατείο και η παλιά «ελίτ» ήταν πολύ ισχυροί, το ζεύγος Ακενατών-Νεφερτίτι απεβίωσαν πολύ νέοι και η Αίγυπτος επανήλθε από τον γιο του Ακενατών, και μεθεπόμενο Φαραώ Τούτ-Αγχ-Ατών (1335 π.Χ.) στην παραδοσιακή της κατάσταση[4]. Ο Τουτ-αχ-Ατών (=ζωντανή εικόνα του Ατών) άλλαξε και το όνομά του σε Τουτ-Αχ-Αμών (ζωντανή εικόνα του Αμών). Είναι χαρακτηριστικό ότι και η πρωτεύουσα επανήλθε στην παλιά της πόλη, τις Θήβες.

Αργότερα, στην ακμή της αρχαίας Αιγύπτου, επί Ραμσή του Β' (1303-1213, βασίλευσε 1279-1213 π.Χ.), ο Ραμσής μετέφερε την πρωτεύουσα από τις Θήβες σε μια νέα πόλη, την Πα Ραμεσέ (=κατοικία του Ραμσή), δίπλα στην Άβαρι, στο Δέλτα του Νείλου, για να εξασφαλίσει τις βόρειες επαρχίες, κτίζοντας και ένα μεγάλο ανάκτορο ως ένδειξη της δικής του υπεροχής έναντι των προηγούμενων Φαραώ.

Μετά από καταστάσεις παρακμής και διασπάσεων και μεταφοράς της πρωτεύουσας σε διάφορες πόλεις, ο από τους Νούβιους Φαραώ Τεμένθης (744-656 π.Χ) επανέφερε την πρωτεύουσά του στις Θήβες, για λόγους γοήτρου και «σύνδεσης» με το ένδοξο παρελθόν της. Μην ξεχνάμε ότι στις Θήβες ήταν τα τεράστια κτηριακά συγκροτήματα των ναών του Λούξορ και του Καρνάκ.

4. Το συγκρότημα του Καρνάκ (Θήβες)

5. Ο μεγάλος Ναός του Καρνάκ

6. Οι κολοσσοί του μεγάλου ναού στο Καρνάκ

7. Τμήμα του συγκροτήματος στο Καρνάκ

4-7. Η φαραωνική πόλη των Θηβών (Τα'ο πετ) στο Λούξορ/Καρνάκ, με τα τεράστια συγκροτήματα των ναών και τα αγάλματα των θεών και των φαραώ, η αποκορύφωση της αρχιτεκτονικής στην έκφραση του φαραωνικού μεγαλείου[5]

Στα μεταλεξανδρινά ελληνιστικά χρόνια, πρωτεύουσα στην Αίγυπτο (Κράτος των Πτολεμαίων) ήταν πάλι μια νέα πόλη, η Αλεξάνδρεια, η οποία κράτησε την αίγλη της και επί ρωμαιοκρατίας. Η Αλεξάνδρεια ιδρύθηκε από τον Μέγα Αλέξανδρο, ο οποίος ίδρυε νέες πόλεις (με το όνομά του) στις κατακτημένες χώρες, τις οποίες εποίκιζε με Μακεδόνες βετεράνους στρατιώτες με σκοπό τον «εξελληνισμό» και τη σταθεροποίηση των περιοχών τους στο δικό του Κράτος.

Η ίδρυση της Αλεξάνδρειας ήταν όμως και συνέπεια της αλλαγής του γεωπολιτικού ορίζοντα, ο «γνωστός Κόσμος» δεν ήταν πλέον ο κόσμος της Μέσης Ανατολής και της Αφρικής του Νείλου (Νουβία κλπ), αλλά η Μεσόγειος, τόσο από τα ελληνιστικά κράτη όσο και στη συνέχεια από τους Ρωμαίους για τους οποίους η Μεσόγειος ήταν (και δικαίως) η mare nostrum, «η θάλασσά μας».

Αργότερα, στην αραβική κατάκτηση, ως πρωτεύουσα ιδρύθηκε το Κάιρο, πάλι νέα πόλη, που κτίστηκε από τους Άραβες κατακτητές (al Kahira, η Νικήτρια). Οι Άραβες προτίμησαν να κτίσουν μια νέα, καθαρά ισλαμική πόλη, παρά να είναι δέσμιοι της ελληνιστικής και ιουδαϊκής παράδοσης στην οποία ανήκε η Αλεξάνδρεια.

Παρ' όλα αυτά πρέπει να αναγνωριστεί στους Άραβες ότι, μαζί με τους Ιουδαίους, αξιοποίησαν όλη τη Γνώση που υπήρχε στην Αλεξάνδρεια, μετέφρασαν στα αραβικά αρχαίους Έλληνες και Ιουδαίους συγγραφείς (Αριστοτέλη, Γαληνό, Ιπποκράτη, Πτολεμαίο, Διόφαντο, Ευκλείδη, μαθηματικούς, αστρονόμους, γιατρούς, ποιητές και ιστορικούς, φιλοσόφους κ.α.), και πολύ αργότερα, από τα χαλιφάτα της Ιβηρικής, μεταφράστηκαν από τα αραβικά στα λατινικά και τότε έγιναν πλέον κτήμα της δυτικής Ευρώπης, ενδεικτικά θυμίζουμε την Αλμαγέστη, την Άλγεβρα, την Αλχημεία: η «Μαθηματική Σύνταξις» του Κλαύδιου Πτολεμαίου στα αραβικά μεταφράστηκε ως η «Μεγίστη Μαθηματική Σύνταξις» (al Majest.…), η Άλγεβρα ήταν το επίσης μαθηματικό βιβλίο Ilm al-jabr wa l-muḳābala του Πέρση μαθηματικού al-Khwarizmi που έζησε τον 9ο αιώνα, και φυσικά οι ρίζες της Χημείας στην αραβοελληνική λέξη Αλχημεία (=αλ-Χημεία) κ.α.. Στην Αλεξάνδρεια και στην Ισπανία, Κόρδοβα (το αρχαιότερο Πανεπιστήμιο της Ευρώπης, 970 μ.Χ.), Γρανάδα, Σαλαμάνκα, έθεσαν τις βάσεις των σύγχρονων Επιστημών, ονομαστοί Άραβες όπως ο Αβικένας, ο Αβεμπάσσε, ο Αβερόης και Ιουδαίοι, όπως ο Αβενζοάρης, ο Άμπεν Έζρα, ο Μαϊμωνίδης και δεκάδες άλλοι ιατροί, αστρονόμοι και μαθηματικοί, φιλόσοφοι, φυσικοί, χημικοί…[6]

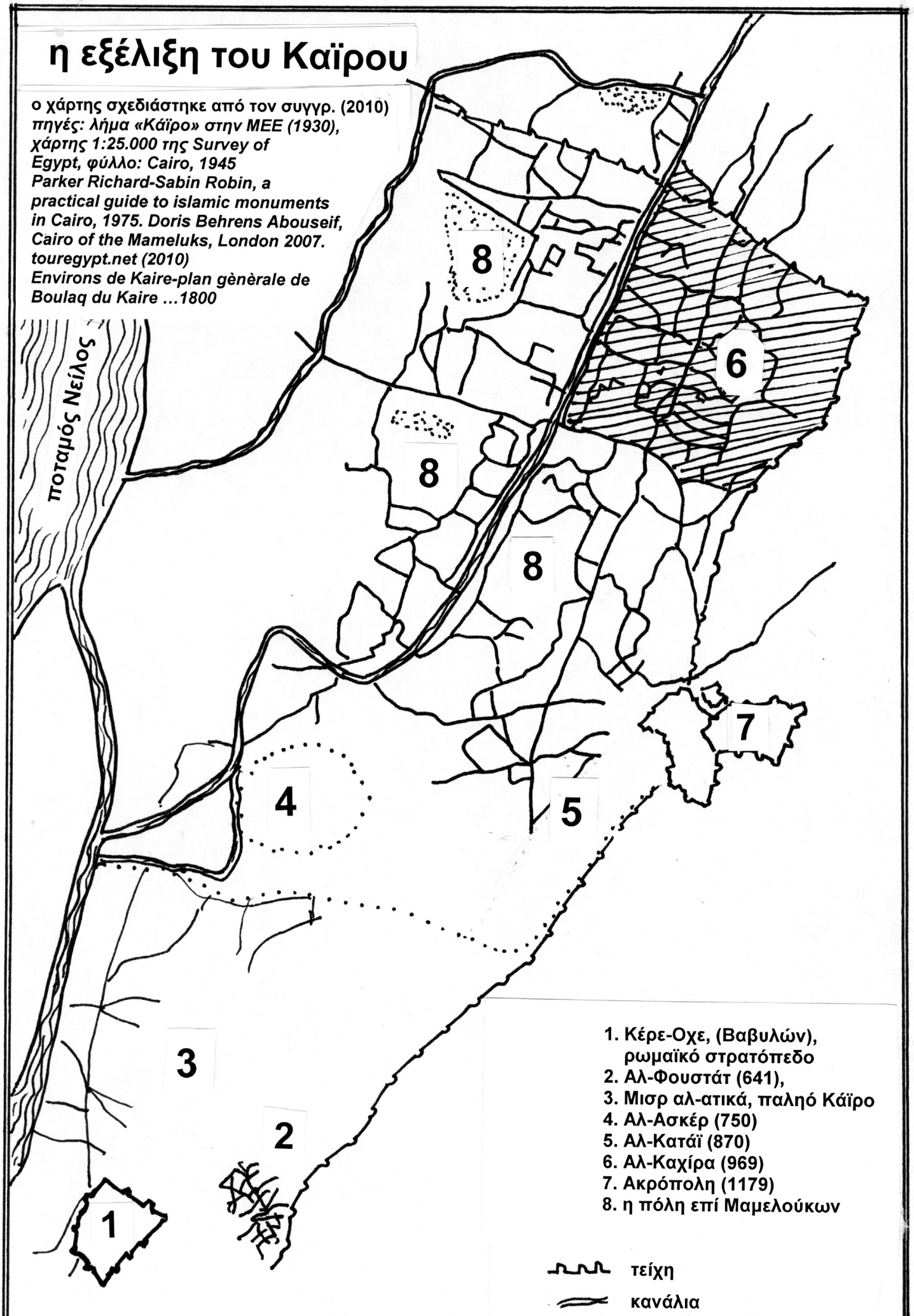
Το ισλαμικό ή φατιμιδικό Κάιρο ιδρύθηκε το 969 ως έδρα των φατιμίδων, ενώ ως πρωτεύουσα ήταν η γειτονική στο Κάιρο Φουστάτ, που ιδρύθηκε το 641 μετά την κατάκτηση της Αιγύπτου. Από το 750 ως το 868 πρωτεύουσα ήταν η Αλ-Ακσάρ, στη συνέχεια ως το 905 η Αλ-Κατάι και πάλι η Φουστάτ. (Το 1168 αυτοκαταστράφηκε η Φουστάτ για να μην πέσει στα χέρια των Σταυροφόρων.) Το 969 ο στρατηγός των Φατιμίδων Γκογιάρ ίδρυσε επίσημα το Κάιρο ως αυτοκρατορική πρωτεύουσα, μια παράδοση αναφέρει ότι ονομάστηκε έτσι (Αλ Καχίρα, η Νικήτρια) για τη νίκη των Φατιμίδων, ενώ άλλη επειδή στον θεμέλιο λίθο μεσουρανούσε ο πλανήτης Άρης (Αλ Καχίρ, ο Νικηφόρος).

8. Η «πολυεθνική» Αλεξάνδρεια των ελληνιστικών χρόνων, εβραϊκή κ.α., εθνοτικές συνοικίες, με ρωμαϊκά δημόσια κτήρια κ.α., τυπική Νέα Πόλη κατά το ελληνιστικό πρότυπο: δύο κεντρικοί άξονες κάθετοι διασχίζουν και χωρίζουν την πόλη σε τέσσερα τμήματα[7].

η εξέλιξη του Καϊρου

ο χάρτης σχεδιάστηκε από τον συγγρ. (2010)
πηγές: λήμα «Κάϊρο» στην ΜΕΕ (1930), χάρτης 1:25.000 της Survey of Egypt, φύλλο: Cairo, 1945
Parker Richard-Sabin Robin, a practical guide to islamic monuments in Cairo, 1975. Doris Behrens Abouseif, Cairo of the Mameluks, London 2007. touregypt.net (2010)
Environs de Kaire-plan gènèrale de Boulaq du Kaire ...1800

1. Κέρε-Οχε, (Βαβυλών), ρωμαϊκό στρατόπεδο
2. Αλ-Φουστάτ (641),
3. Μισρ αλ-ατικά, παληό Κάϊρο
4. Αλ-Ασκέρ (750)
5. Αλ-Κατάϊ (870)
6. Αλ-Καχίρα (969)
7. Ακρόπολη (1179)
8. η πόλη επί Μαμελούκων

τείχη

κανάλια

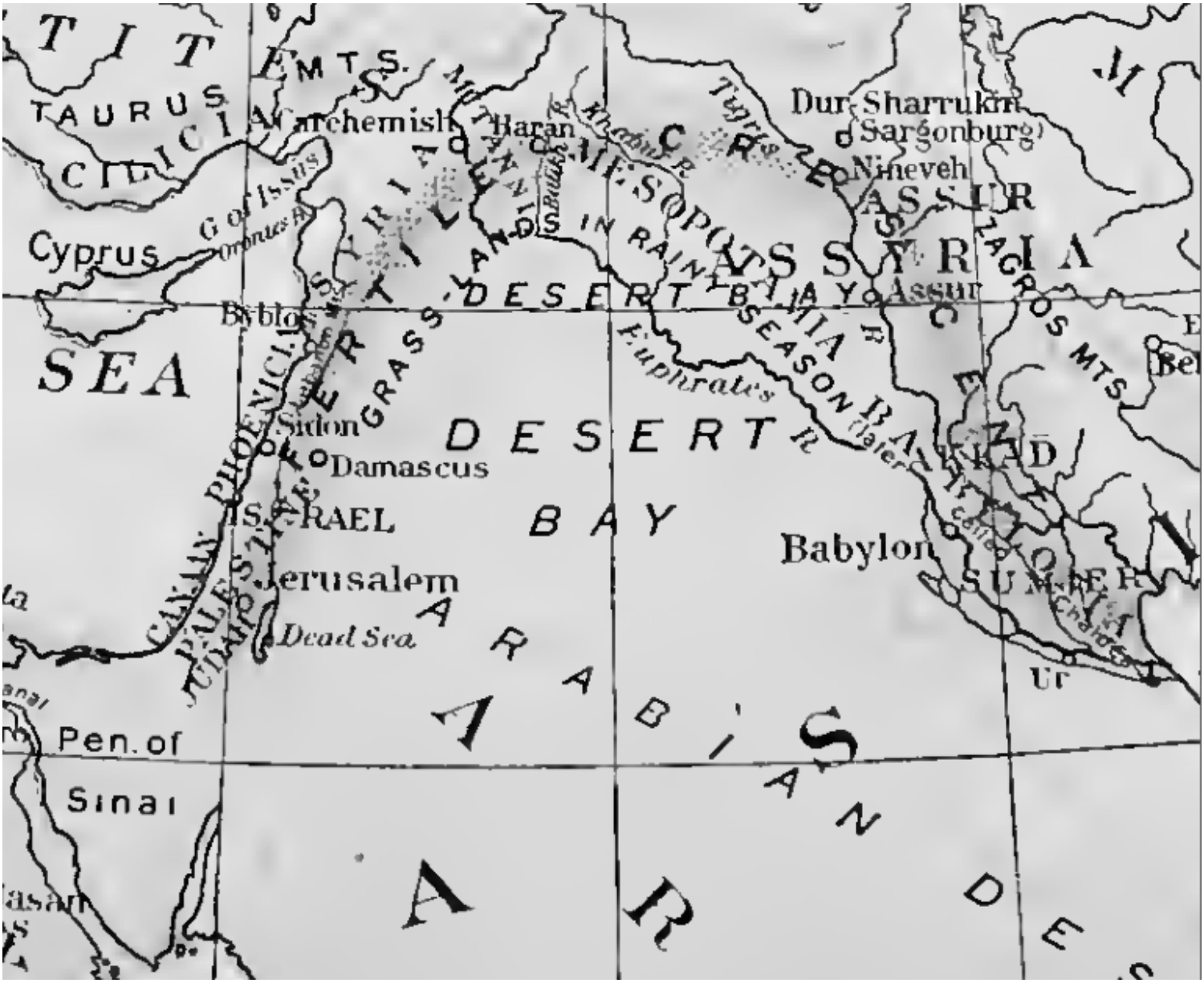
9. Το ισλαμικό Κάιρο, η εξέλιξή του από διαδοχικές θέσεις –αρχικά στρατόπεδα ή προσωρινές κατοικίσεις μέχρι την Αλ Καχίρα (969)– σημειώνεται στους χάρτες με τον αριθμό [6] και στη συνέχεια η επέκτασή της από τους Μαμελούκους. Στο [7] η ακρόπολη Αλ Κααλά του 1179 (σημειώνεται στους χάρτες ως citadel με τον ίδιο αριθμό, 7). Το σχέδιο από Γ.Σ. «η βυζαντινή πόλη» σελ. 233, οι πηγές για τη σχεδίαση του χάρτη αναγράφονται στον χάρτη επάνω αριστερά.

Bab el Sha'riya
Bab el Futuh
Bab el Nasr
6
Αλ Καχίρα
Αλ Αζχάρ
Bab el Kahiq
Bab Zuweila
Bab I Dar
Τείχος εποχής Μαμελούκων
7
Ακρόπολη
BAB EL-SHA'RIYA
Bab el-Futûh
El-Hakim M.
Bâb el-Nasr Moh Cemetery
Tarbush Factory
Glass Factory
Berbars M.
EL-GAMÂLÎ-YA
Khân el-Khalîli
Sayidna el-Husein M.
EL-AZHAR
El-Ghûrîya
El-Azhar M. & University
El-Darrâsa
Native Court of Appeal
Governorate
Bab el-Khalq
Qat'el-Mara
EL-DARB EL-AHMAR
Qûsûn M.
Bâb el-Wazir
El-Surûgîya
Sûq el-Silâh
El-Rifa'i M.
El-Sultân Hasan M.
El-Siyûfîya
El-Manshiya
CITADEL
Court
Hosp.
Reservoir (C.W.C)
El Gabal el Abyad
Qarafet el-Migawiri Moh. Cemetery
Zawyet Nasr Quarry
El-Saiyida Sakina M.
Cathedral (C.C.)
St. Joseph's College
El-Husseiniya

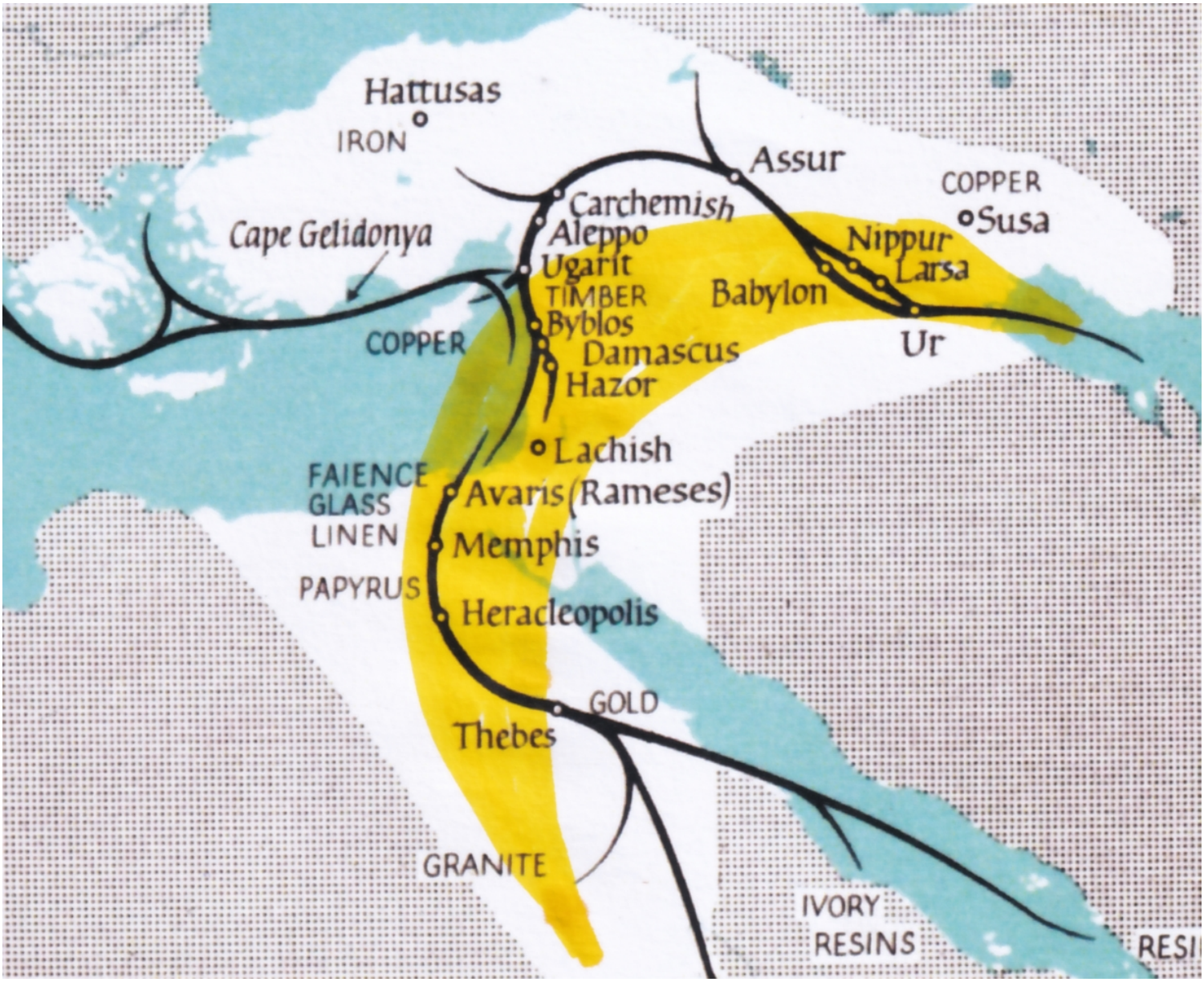
10. Το ισλαμικό Κάιρο 10ος αι. κ.εφ. (το τμήμα 6 του χάρτη). Στο κέντρο το τζαμί και το μεγαλύτερο Πανεπιστήμιο ισλαμικών σπουδών Ελ Αζχάρ, (ιδρ. 970), γύρω τα τοπωνύμια «bab-el Futuh» (πύλη της Κατάκτησης), «bab-el Νάσρ» (πύλη της Νίκης) κ.α. στη θέση των πρώτων τειχών της πόλης τα οποία είχαν 20 πύλες. Υπόβαθρο: χάρτης «Αίγυπτος» 1:25.000 φύλλο 81/630 (1945), επεξεργ. Γ.Σ.

2. Μεσοποταμία: Βαβυλών>> Σελεύκεια>> Κτησιφών>>Βαγδάτη

Η σημασία της γεωπολιτικής θέσης είναι προφανής: επάνω στους εμπορικούς δρόμους Ινδιών-Περσικού Κόλπου-Μεσογείου, ουσιαστικά στο κέντρο της Μέσης Ανατολής. Δεν είναι τυχαίο ότι υπήρξε τόπος πρωτευουσών μεγάλων αυτοκρατοριών: της Βαβυλωνιακής (Βαβυλών, από το Ακκαδικό Μπαμπ-Ιλάνι που σημαίνει "πύλη των θεών", αρχ. εβρ. bava Elohim □□□ □□□□□, ή Βαβυλών: Babel □□□) (Βαβυλώνιοι, Ασσύριοι, Ακκάδιοι…), της ελληνιστικής Σελεύκειας του ελληνιστικού κράτους των Σελευκιδών, της Κτησιφώντος του κράτους των Πάρθων, και της Βαγδάτης, της αραβικής πόλης των Αββασιδών και του νεότερου Ισλάμ.

11. Χάρτης του 1916 της «Εύφορης Ημισελήνου» του James Henry Breasted, ο οποίος διέδωσε τη χρήση της φράσης[8], επισημαίνοντας την περιοχή από όπου ξεκίνησε η πρώτη γεωργική δραστηριότητα περίπου 7500 χρόνια π.Χ., νεότεροι ερευνητές επέκτειναν τον όρο και στην Αίγυπτο του Νείλου, περιλαμβάνοντας τους τρεις ποταμούς, Τίγρη, Ευφράτη, Νείλο.

12. Η λεγόμενη «εύφορος ημισέληνος», η Μέση Ανατολή στον 14ο π.Χ αι.. Διακρίνονται πρωτεύουσες πανάρχαιων πολιτισμών, όπως η Χαττούσα των Χετταίων, η Άβαρις, η Μέμφις και οι Θήβες της Αιγύπτου, και η Βαβυλών, τα Σούσα, η Ούρ, η Ασσούρ και η Νιππούρ της Μεσοποταμίας (στα σημιτικά, ir, ūr, σημαίνει «οχυρωμένος λόφος=πόλις, όπως πόλ- ή πηλ- ή -pur στην Ινδοευρωπαϊκή γλωσσική ομοεθνία σημαίνει επίσης «οχυρωμένος λόφος»[9]) (υπόβαθρο του χάρτη: Colin Mc Evedy, the Penguin Atlas of Ancient History, σελ. 35)

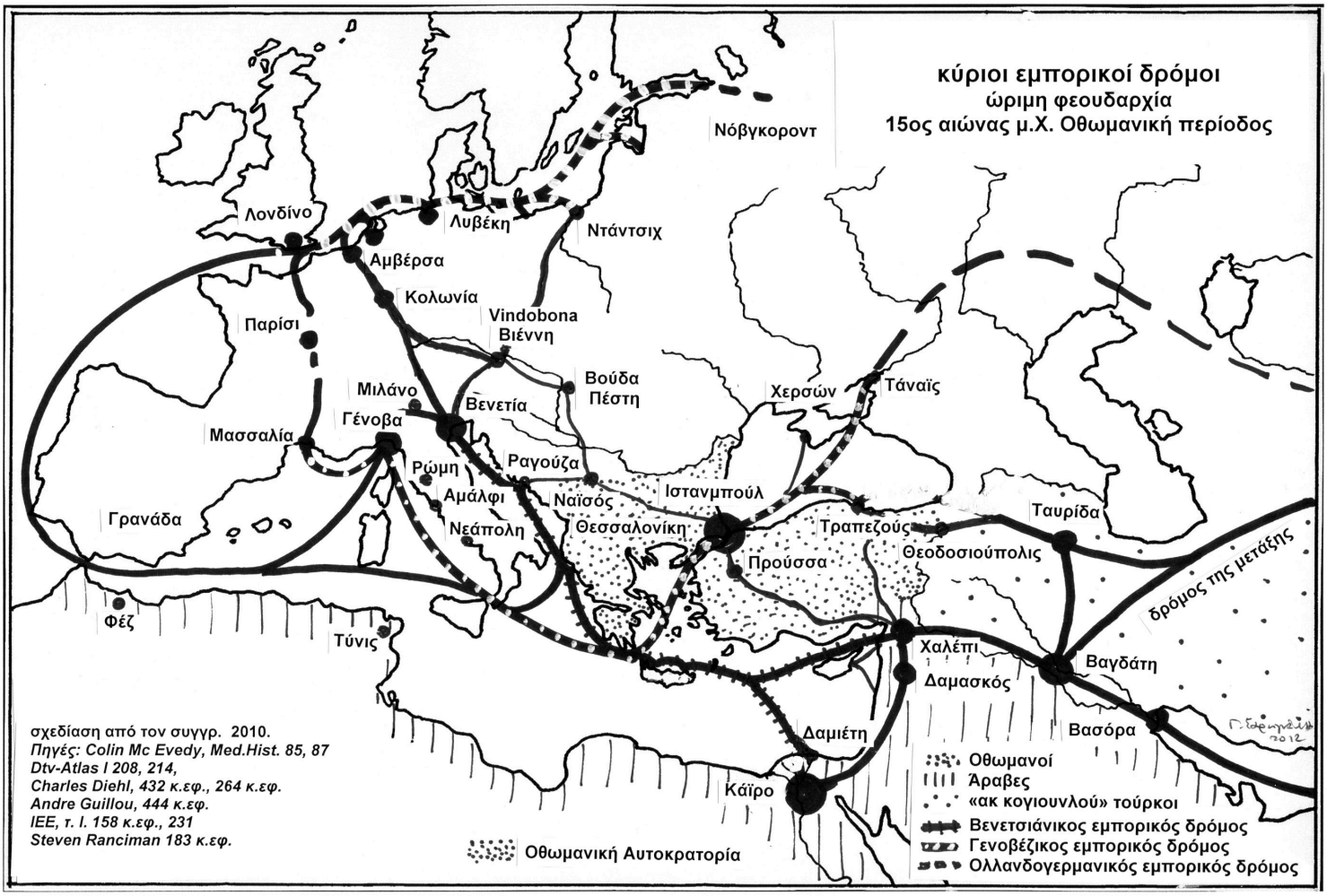
13. Η αυτοκρατορία των Πάρθων χρησιμοποίησε ως πρωτεύουσα αρχικά την Εκατόμπυλο, αλλά πολύ γρήγορα την ήδη μεγάλη πόλη Κτησιφώντα (στη θέση της Βαβυλώνος)

Η Κτησιφών το 141 π.Χ. λειτούργησε ως θερινή πρωτεύουσα του κράτους των Πάρθων (πρωτεύουσα ήταν η μάλλον ασήμαντη πόλη Εκατόμπυλος, κοντά στην ΝΑ ακτή της Κασπίας, 238 π.Χ) και το 226 π.Χ. με την κυριαρχία των Περσών Σασανιδών ως πρωτεύουσά τους. Η Κτησιφών (πρώην Βαβυλών) δέσποζε υπό τους Σασανίδες ως η πολυπληθέστερη πόλη στον τότε γνωστό Κόσμο. Πιθανολογείται ότι, πριν την Εκατόμπυλο, πρωτεύουσα των Πάρθων ίσως ήταν η Δάραδα, σημερινή Αμπιβάρντ.

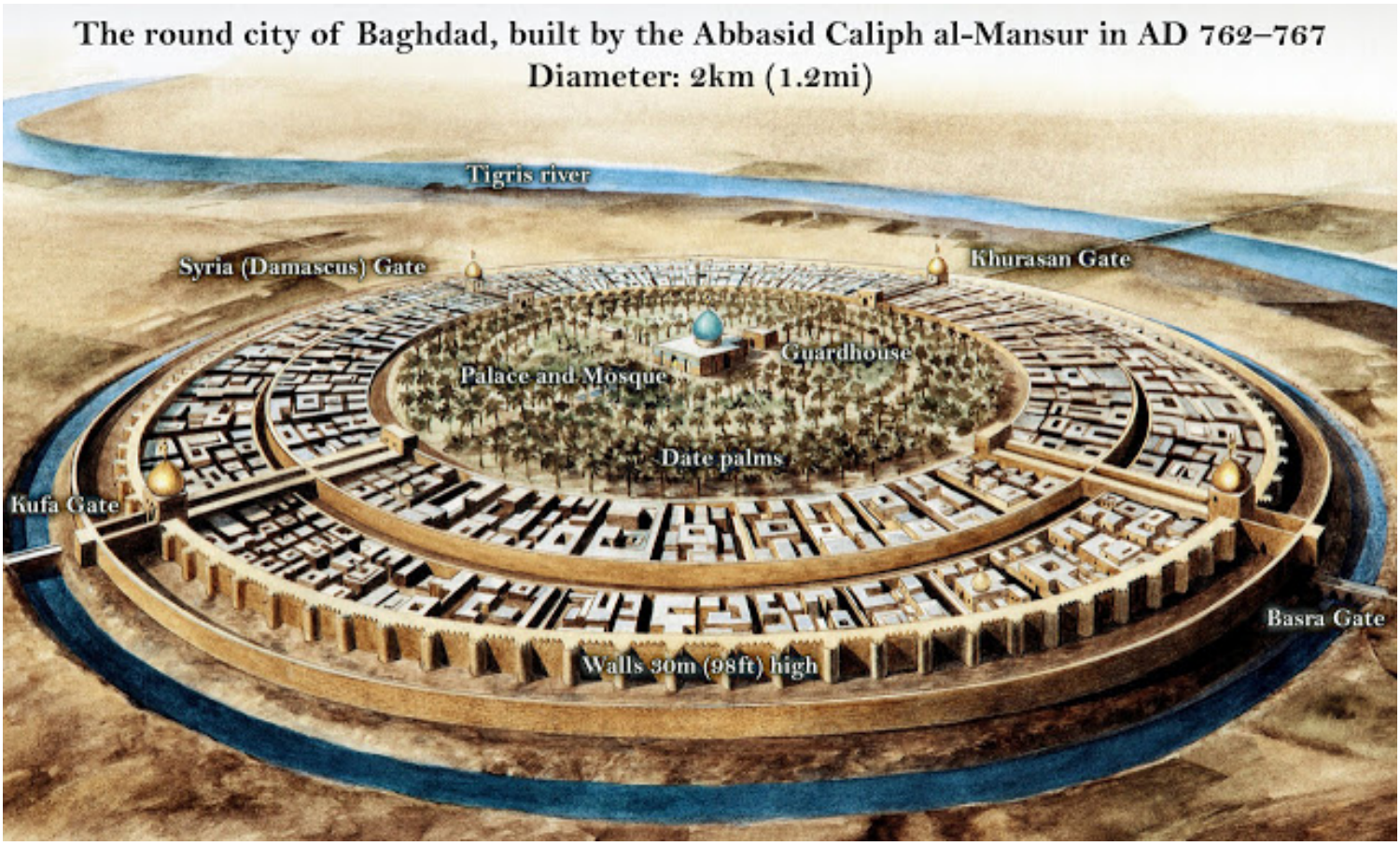
Η εμφάνιση των Αράβων, που ίδρυσαν το χαλιφάτο των Αββασιδών, δεν άλλαξε τη γεωπολιτική θέση της

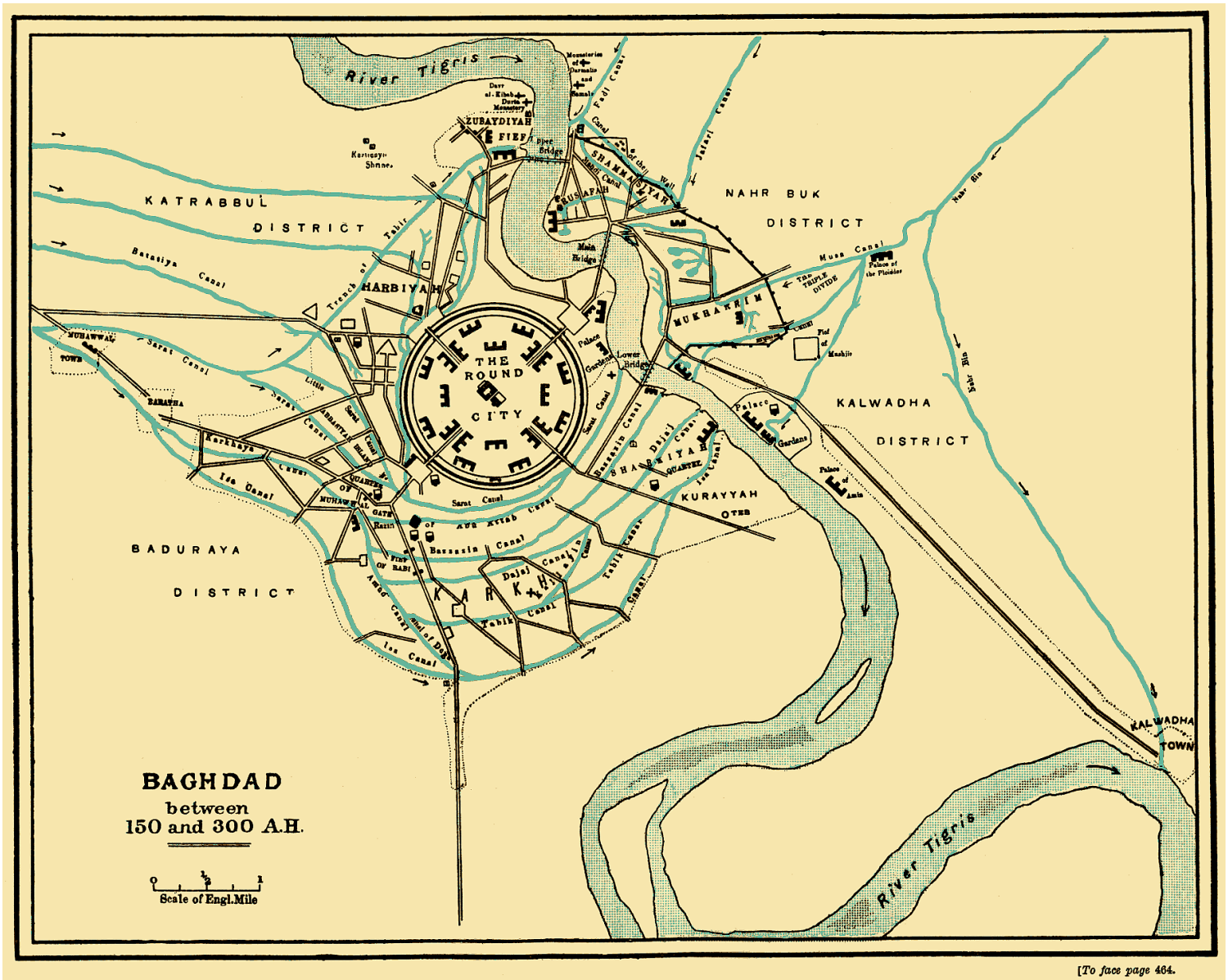
περιοχής της Βαγδάτης, και ο χαλίφης Αλί ίμπν Αμπού Ταλίμπ το 657 μ.Χ. κατέλαβε και κατέστρεψε την Κτησιφώντα και όρισε ως πρωτεύουσα του Χαλιφάτου την Κούφα, μια μάλλον ασήμαντη πόλη προς τις εκβολές των ποταμών, αλλά ήδη ο δεύτερος Χαλίφης Αλ Μανσούρ ίδρυσε το 762 τη Βαγδάτη στη θέση της Κτησιφώντος και την όρισε ως πρωτεύουσά του, ως μεγαλύτερη πλέον και κεντρικότερη πόλη του Χαλιφάτου. Η μεγάλη ακμή της Βαγδάτης ήταν την εποχή του Χαρούν αλ Ρασίντ (786-809).

Το 836 ο χαλίφης αλ-Μουτάσιμ (833-842) μετέφερε την πρωτεύουσα στη γειτονική Σαμάρρα, όμως η Βαγδάτη ήταν η τότε πιο πολυπληθής και η σημαντικότερη πόλη όχι μόνο του Χαλιφάτου αλλά και ολόκληρου του Ισλάμ, έτσι ο χαλίφης αλ-Μούταντιντ (892-902) επαναφέρει εκεί την πρωτεύουσά του. Η σημασία της, ακόμη και στην παρακμή του Χαλιφάτου των Αββασιδών, ήταν σημαντική, ως επιστημονικό και θρησκευτικό κέντρο, και το 1258 καταλαμβάνεται ως σημαντική πόλη από τους Μογγόλους και το 1401 από τον Ταμερλάνο και ερειπώνεται. Επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας αναβιώνει αλλά μεταπίπτει σε απλή πρωτεύουσα επαρχίας, μια και το κέντρο της Αυτοκρατορίας ήταν πλέον η Ιστανμπούλ.

14. Πόλεις και εμπορικοί δρόμοι στον 15ο αι.[10] Διακρίνονται ο δρόμος της Φρησλάνδης, ο βενετσιάνικος των μπαχαρικών, ο γενοβέζικος των σιτηρών, ο ασιατικός του Μεταξιού και ο επίσης ασιατικός των Ινδιών μέσω Βαγδάτης. Σημαντικές πόλεις-πρωτεύουσες: 1. η Βενετία (δρόμος των μπαχαρικών), 2. η Βαγδάτη (κόμβος στον δρόμο του Μεταξιού και των Ινδιών), 3. το Κάιρο (δρόμος των μπαχαρικών, των αφρικανικών και των ινδικών προϊόντων), 4. η Κωνσταντινούπολη (σιτηρά από την Κριμαία) και 5. ο δρόμος της Φρησλάνδης, Νόβγκοροντ, Γερμανικές, Βαλτικές και Ολλανδικές πόλεις και αντίστοιχο εμπόριο. Παλιές πόλεις εξαφανίζονται και νέες δημιουργούνται, άλλες επιβιώνουν με άλλα ονόματα σε άλλους κοινωνικούς σχηματισμούς επί χιλιετίες, όπως η Βαβυλών-Κτησιφών-Βαγδάτη.

[To face page 464.

15. και 16. Η «κυκλική βασιλική πόλη» της Βαγδάτης των Αββασιδών[11]. Για τα «τέλεια σχήματα» (ισοσκελές τρίγωνο, τετράγωνο, κύκλος) υπάρχει μεγάλη βιβλιογραφία και ο «θεσμός» προϋπήρχε στους Πέρσες, στην πόλη Μάρι 3η χιλιετία π.Χ. αλλά και στην Ετρουσκική τελετουργία που ιδρύθηκε η Roma Quadrata, η «Τετράγωνη Ρώμη», κ.α.

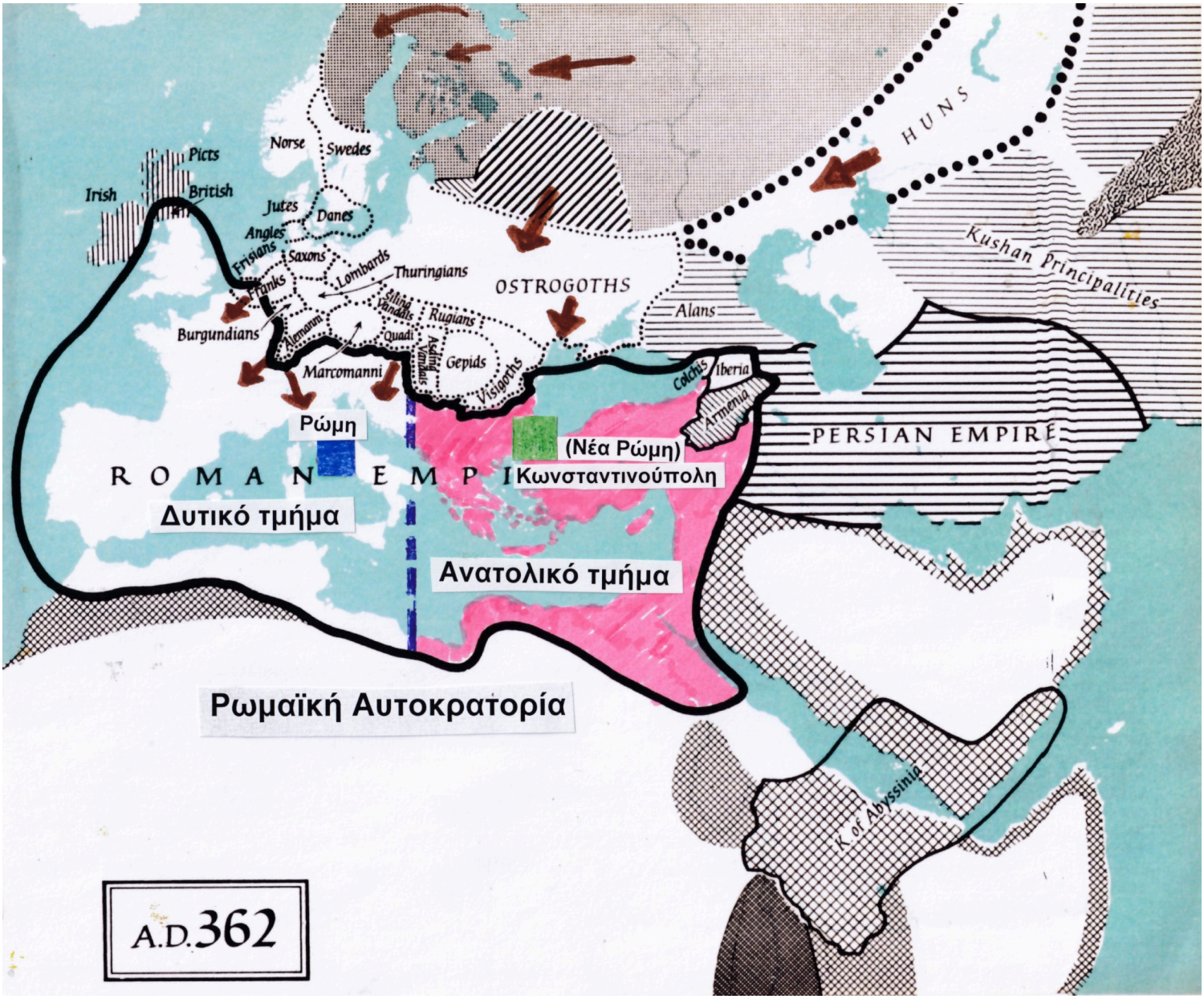

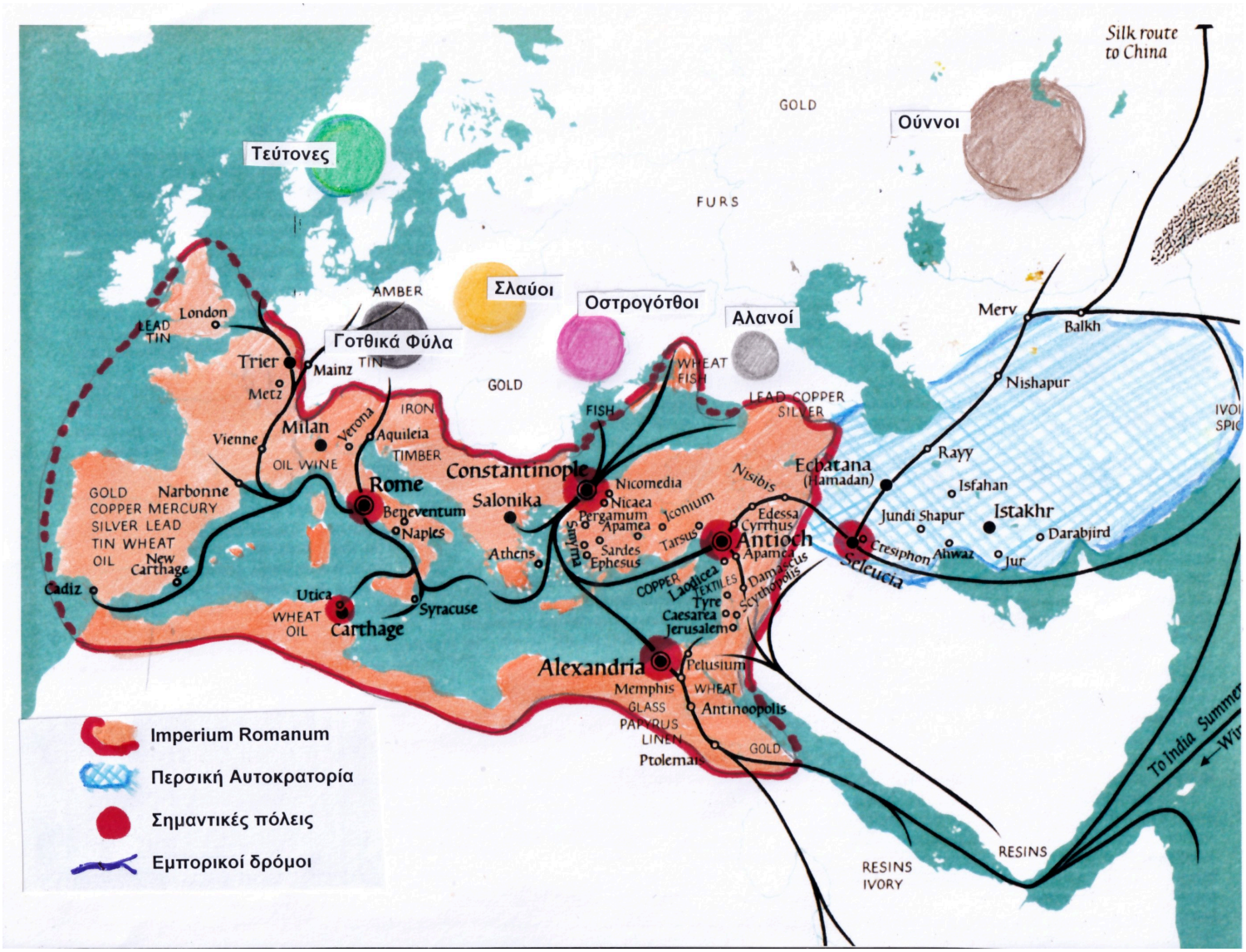
17. Η αρχαία Μεσοποταμιακή πόλη Mari (3η – 2η χιλιετία π.Χ)[12], 18. Η περσική Firuzābād[13] (3ος μ.Χ. αι.) ειδικά στη Μέση Ανατολή, η γεωμετρία των τέλειων σχημάτων είχε πολύ μεγάλη σημασία.

3. Ρώμη>>>Βυζάντιο>>Κωνσταντινούπολη

Η ίδρυση της Κωνσταντινούπολης από τον Μ. Κωνσταντίνο (330) στη θέση μιας μάλλον ασήμαντης ως τότε πόλης (της μεγαρίτικης αποικίας του Βυζαντίου), ήταν μια σημαντική απόφαση, με γνώμονα ότι το μέλλον ήταν στην Ανατολή και όχι στη Ρώμη η οποία ήταν πλέον μια παρηκμασμένη και διεφθαρμένη κοινωνικά πόλη, που υπήρχε ιδιαίτερα εύστοχα κατά τον Καβάφη «περιμένοντας τους βαρβάρους…»[14], με υποβαθμισμένη οικονομική ισχύ και σημασία, αλλά και σε μια Δύση που σαρωνόταν από βαρβαρικές επιδρομές, που θα έβρισκε τον δρόμο της μετά από χίλια χρόνια, στην άνοδο του Δυτικού Γοτθικού Μεσαίωνα από τον Καρολομάγνο (800 ως αυτοκράτωρ της –Δυτικής- Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας) και κυρίως μετά τον 12ο-13ο αιώνα.

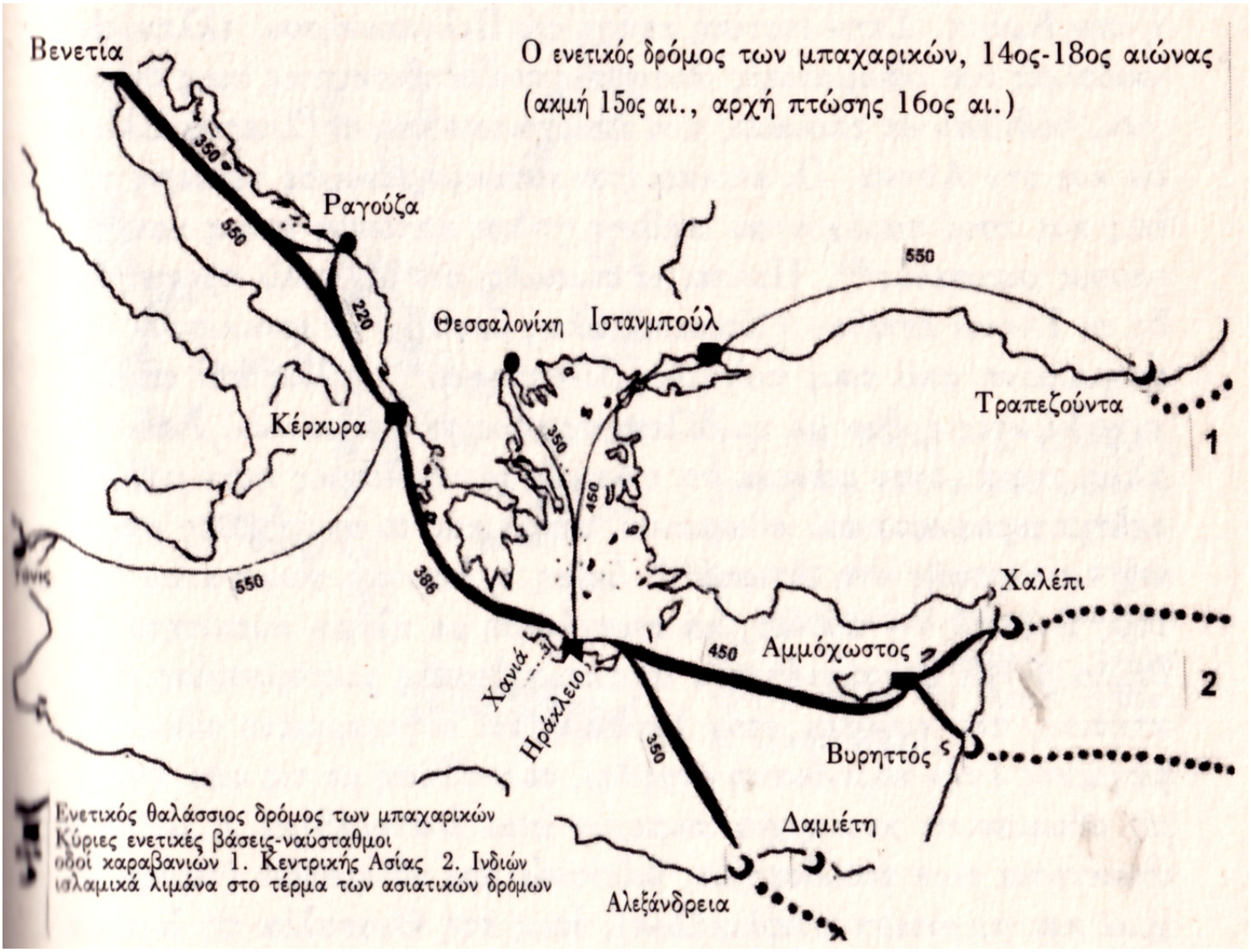

19. Δυτική και Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία στον 4ο αι., η Δυτική πιέζεται από μεταναστεύσεις γοτθικών και άλλων φύλων, ενώ η πρωτεύουσά της Ρώμη βυθίζεται στη διαφθορά και την αποσύνθεση. Είναι και η εποχή μιας ακόμη «Μετανάστευσης των Λαών» (Volkswanderung στη βιβλιογραφία, Ινδοευρωπαίοι, Λαοί της Θάλασσας, Υκσώς, ….στις 3η-2η Χιλιετία π.Χ.) από τη Δυτική Ασία/Ανατολικη Ευρώπη προς τη Δύση στην 3η-7η εκατονταετία μ.Χ. Η Δυτική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία πιέζεται από Βησιγότθους, Οστρογότθους, Βανδάλους, Φράγκους, Ούννους και άλλα μικρότερα φύλα. Λίγο αργότερα, στον 6ο αι., οι Βάνδαλοι καταλαμβάνουν την Καρχηδόνα, οι Οστρογότθοι την Ιταλία και τη Ρώμη και οι Βησιγότθοι την Ιβηρική[15] και εκεί τελειώνει η Αρχαία Ρώμη.

20. Η Κωσταντινούπολη και η Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία[16] στον 4ο αι. (362 μ.Χ.), μετέπειτα Βυζαντινή, δημιουργείται σε έναν νέο Κόσμο που κατ' αρχήν είναι στραμμένος στην Ανατολική Μεσόγειο, τρεις πόλεις έχουν ιδιαίτερη σημασία στην Ανατολή, η πρωτεύουσα Κωνσταντινούπολη, η Αντιόχεια (έξοδος της Ασίας στην Μεσόγειο) και η Αλεξάνδρεια (διπλή πύλη: της Ασίας και της Αφρικής στη Μεσόγειο). Σημαντικός κόμβος παραμένει η Σελεύκεια στη θέση της Βαβυλώνας -και μετά της Βαγδάτης. Παράλληλα, οι πιέσεις από τις μετακινήσεις φύλων από την Ανατολή προς τη Δύση είναι απειλητικές, και τελικά θα καταλύσουν τη Δυτικη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία.

Η Κωνσταντινούπολη ήταν σε κεντρική θέση στην Ανατολική Αυτοκρατορία (όπως αυτή συγκροτήθηκε επί Μ. Κωνσταντίνου μετά από σειρά εμφύλιων συγκρούσεων), περιβαλλόμενη από σημαντικές επαρχίες (Αίγυπτο, Μικρασία, Βαλκανική), και ήταν δίοδος του εμπορίου σιτηρών, αλλά και προμήθειας χρυσού κ.α. από τον Εύξεινο Πόντο και τη Σκυθία. Η ανάπτυξή της ήταν παράλληλη με την ανάπτυξη της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, αλλά και στόχος κατάκτησης και λεηλασιών από δεκάδα εισβολέων (Αβαροι, Πετσενέγκοι, ...) με σημαντικότερους τους Λατίνους της 4ης Σταυροφορίας το 1204 και τους Οθωμανούς που την κατέκτησαν οριστικά το 1453.

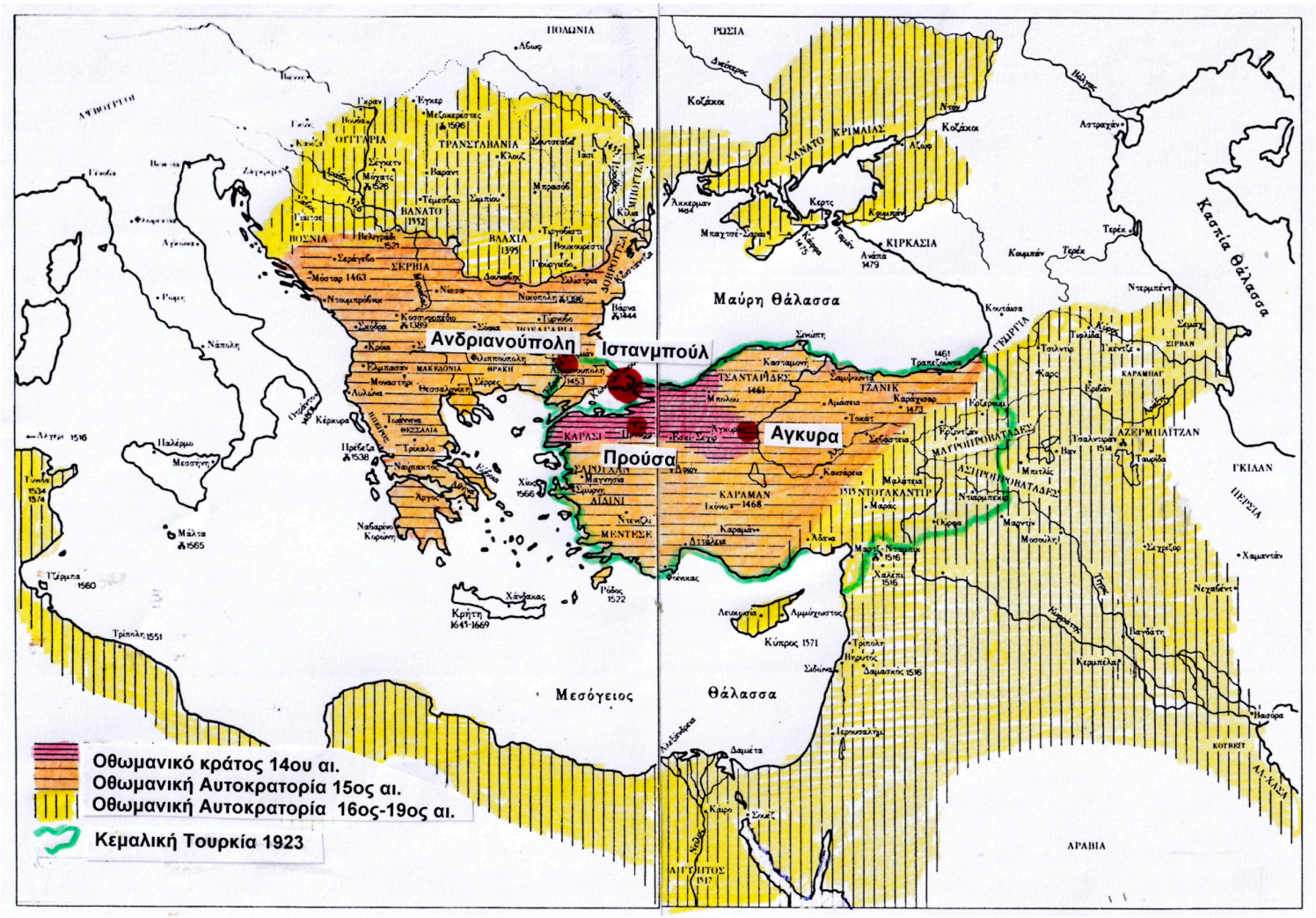

21. Ο βενετσιάνικος «δρόμος των μπαχαρικών», λιμάνια-σκάλες/βενετσιάνικες βάσεις, σε σχεδόν ίσες αποστάσεις με βάση την εμβέλεια της κωπήλατης γαλέρας[17].

Η Κωνσταντινούπολη, από τους Λατίνους το 1204 και τους Οθωμανούς το 1453, καταστράφηκε και λεηλατήθηκε αλλά συνέχισε τη ζωή της. Ιδιαίτερο σημείο: μετά τη λατινοκρατία, συνέχισε την ύπαρξή της αλλά πολύ υποβαθμισμένη, ο γεωπολιτικός της ρόλος δεν ήταν πλέον σημαντικός ως απόληξη του δρόμου του μεταξιού και των εμπορικών σχέσεων με την Ανατολή. Βασικά στη Λατινοκρατία ο «ενεργός χώρος» ήταν η εξασφάλιση των εμπορικών δρόμων Βενετίας, Γένοβας, Μασσαλίας μέσω του Αιγαίου, των ακτών της Παλαιστίνης, σε σύνδεση του δρόμου των Μπαχαρικών[18]. Αντίθετα, μετά την οθωμανική κατάκτηση, αν και ήταν ήδη ακόμη περισσότερο υποβαθμισμένη, αναγεννήθηκε και εξελίχθηκε ξανά σε σημαντική πόλη της Ανατολικής Ευρώπης, μια και ο γεωπολιτικός της ρόλος ήταν πάλι σημαντικός μέσα στα νέα πλαίσια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που άρχιζε από την Περσία και έφτανε μέχρι το Μαρόκο, και από τη Βοσνία και τον Δούναβη μέχρι και την Αραβική Χερσόνησο, και οι σημαντικοί αρχαίοι εμπορικοί δρόμοι ήταν πλέον ισλαμικοί, μετατοπισμένοι βορειότερα με κόμβους τη Σαμαρκάνδη, την Μπουχάρα κ.α. που συνδέουν Πεκίνο και Ινδίες με Ιστανμπούλ. Για τους Άραβες, Πέρσες και Τούρκους εκείνης της εποχής, οι «εξωτικές» χώρες ήταν οι Ινδίες και η Κίνα, στις οποίες αναφέρονται και οι μύθοι και θρύλοι και τα παραμύθια εκείνης της εποχής (η «Φυλλάδα του Μεγαλέξαντρου», τα «Παραμύθια της Χαλιμάς», το «Μυθολογικόν, Συντίπα του Φιλοσόφου» κ.α.).

Η αρχική ανάπτυξη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ακολουθήθηκε από συνεχείς μεταφορές της πρωτεύουσάς της: Προύσσα, Αδριανούπολη, και τελικά με την κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης, η Πόλη, Ιστανμπούλ. Σε όλη την ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, με τις επεκτάσεις της στον 16ο αι. και μετά (αφρικανικές ακτές, Αραβία, ακτές Μαύρης Θάλασσας κλπ), η Ιστανμπούλ ήταν πάντα κεντρική πόλη, με μεγάλη και ιδιάζουσα γεωπολιτική σημασία.

Η κατάλυση του Μεσαιωνικού Σουλτανικού Κράτους από τον Κεμάλ, συνοδεύτηκε και από τη μεταφορά της πρωτεύουσας από την Ιστανμπούλ στην Αγκυρα (1923), για τους «συνήθεις» λόγους (απομάκρυνση από τη σουλτανική αριστοκρατία και κεντρικότερη θέση στο νέο κεμαλικό κράτος, το οποίο πλέον είχε απολέσει τα ευρωπαϊκά αλλά και πολλά ασιατικά και αφρικανικά εδάφη του και είχε περιοριστεί στη Μικρά Ασία). Το Κεμαλικό Κράτος δεν είχε πλέον ούτε τα Βαλκάνια, ούτε τη Συρία, ούτε την Αραβία, ούτε τηΒόρεια Αφρική, ούτε τις ακτές της Κριμαίας. Η Άγκυρα ήταν τότε μια μάλλον ασήμαντη πόλη, στο κέντρο όμως της Μικρασίας και μακριά από την παλιά σουλτανική ελίτ.

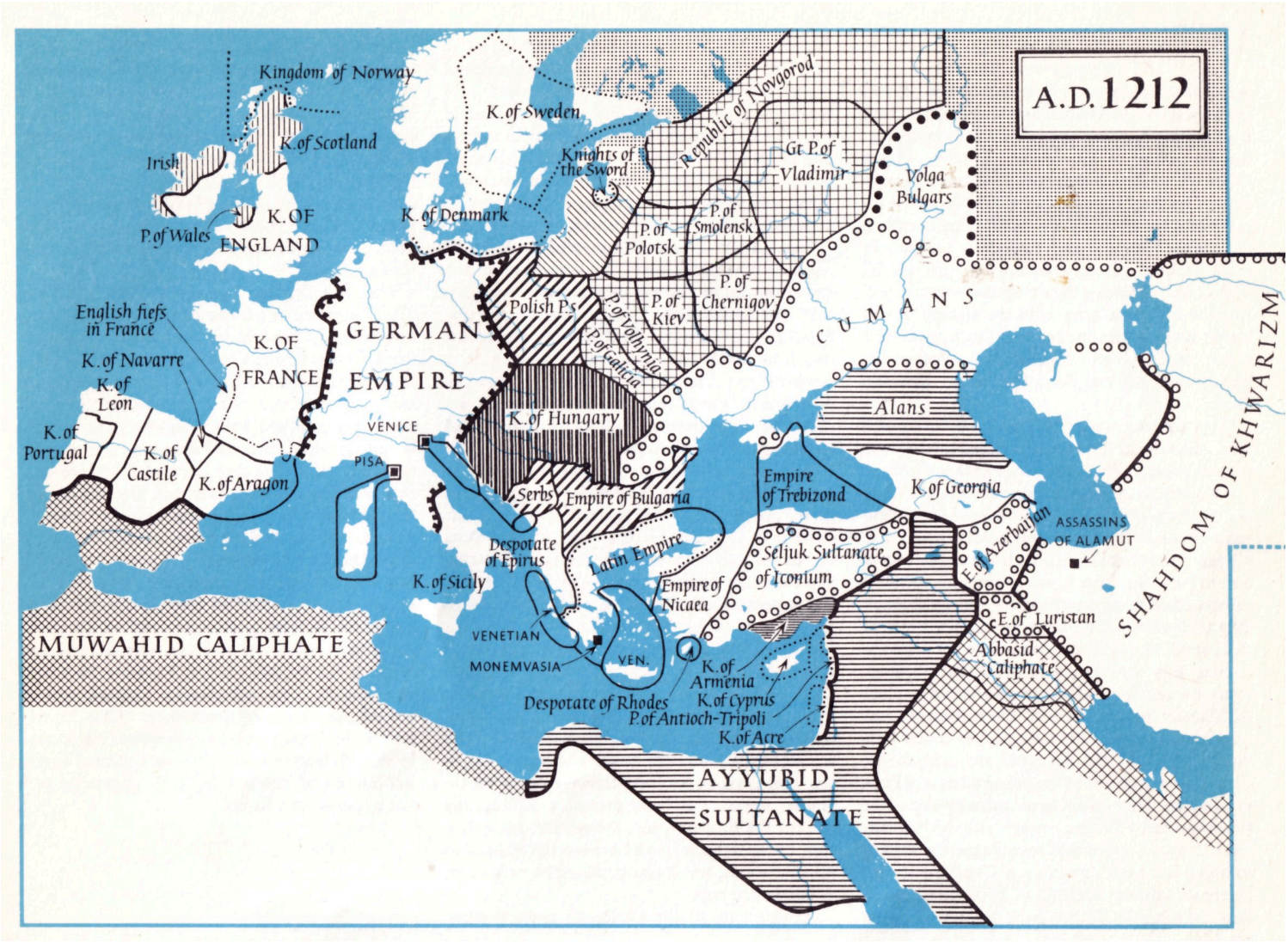
22. Πρωτεύουσες από την Οθωμανική στην Κεμαλική Τουρκία: πρώτο Οθωμανικό κράτος 14ος αι. πρωτεύουσα Προύσα και στη συνέχεια Ανδριανούπολη, Οθωμανική Αυτοκρατορία 15ος και 16ος-19ος αι. Ιστανμπούλ, 1923 κεμαλική Τουρκία, μεταφορά της Πρωτεύουσας από την Ιστανμπούλ στην Άγκυρα[19].

4. (Νόβγκοροντ >>>Κίεβο) >>> Μόσχα >>> Αγία Πετρούπολη >>> Μόσχα

Η περιοχή της σημερινής Ρωσίας σπαραζόταν από συγκρούσεις πολλών φεουδαλικών πριγκηπάτων, κυρίως από τον 9ο μέχρι τον 16ο αιώνα, το 882 ισχυροποιήθηκε το πριγκηπάτο των Ρως του Κιέβου, ενώ γύρω στον 14ο αι., μετά από τις καταλήψεις των Μογγόλων και των Τατάρων, σημαντικά ήταν τρία πριγκηπάτα, της Μόσχας, του Κιέβου και του Νόβγκοροντ. Στον 10ο-11ο αιώνα το Κίεβο κυριαρχεί με τελική επικράτηση της Μόσχας στην τρίτη δεκαετία του 13ου αι. (το 1248 οι Τάταροι καταστρέφουν το Κίεβο). Το πριγκηπάτο του Νόβγκοροντ αναφέρεται ως «φεουδαρχική δημοκρατία» (όχι απόλυτα δόκιμος όρος), επειδή είχε πολίτευμα αλλά και ισχυρές εμπορικές σχέσεις με τις χανσεατικές εμπορικές πόλεις της βόρειας Γερμανίας (Αμβούργο, Κίελο, Στράλσουντ, …) και της Φρησλάνδης, (Λύμπεκ, Αμστερνταμ, Ρόττερνταμ, Αμβέρσα, ….) οι οποίες διοικούντο από τα Συμβούλια των Συντεχνιών των χειροτεχνών, εμπόρων, ναυτικών και όχι πλέον από τους φεουδάρχες (κοσμικούς ή εκκλησιαστικούς).

Η θέσπιση της Μόσχας ως πρωτεύουσας όλης της Ρωσίας στον Μεσαίωνα έγινε από τον Ιβάν τον Τρομερό το 1480, όταν μετά από συνεχείς εμφύλιους πολέμους ενώθηκε όλη η ευρωπαϊκή Ρωσία που αποτελείτο από

διάφορες φεουδαλικές ηγεμονίες. Η Μόσχα ήταν κεντρική πόλη, και αρκετά σημαντική από γεωπολιτική άποψη, ενώ παράλληλα είχε περισσότερο αμιγή εθνοτικά πληθυσμό (στον Νότο υπήρχαν Τάταροι, Χαζάροι, Κουμάνοι κ.α., στη Δύση, οι Πολωνοί, Λεττονοί και Λιθουανοί, και οι Τεύτονες Ιππότες που δρούσαν επεκτατικά με το σύνθημα «ορμή προς την Ανατολή» (Drang nach Osten, εξόρμηση, ή άλμα προς την Ανατολή), που εξουδετέρωσε στον 13ο αι. ο Αλέξανδρος Νιέφσκι. Αν μελετήσει κανείς τον χάρτη της σημερινής Ευρωπαϊκής Ρωσίας θα εκπλαγεί από τις μεταβολές του: στις αρχές του 13ου αι. είναι διαιρεμένη σε πριγκηπάτα, το καθένα με την πρωτεύουσά του (πριγκηπάτο του Βλαντιμίρ, του Νόβγκοροντ –αναφερόμενο και ως «δημοκρατία»- του Σμολένσκ, του Κιέβου, του Βολχύνια, του Πολότσκ, της Γαλικίας), αλλά και με περιοχές κατειλημμένες από ξένους όπως των Κουμάνων, των Βουλγάρων, των Αλανών. Στα μέσα του 15ου αι. το Βασίλειο της Λιθουανίας-Πολωνίας και το Χανάτο της Χρυσής Ορδής ουσιαστικά μοιράζονται τα εδάφη της ευρωπαϊκής Ρωσίας. Στα τέλη του 18ου αι. το Βασίλειο της Πολωνίας εκτείνεται ακόμη ως τον Δνείπερο.

23. Η ανατολική Ευρώπη στον 13ο αι.[20] πριν τις ενοποιήσεις σε ενιαία κράτη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, της Ιβηρικής, και της Ρωσίας η οποία είναι διασπασμένη σε «πριγκηπάτα».

Αργότερα, όταν ο ευρωπαϊστής Τσάρος Μέγας Πέτρος ήθελε να στρέψει τη Ρωσία προς την Ευρώπη και να την εκσυγχρονίσει, ξεπερνώντας τη μεσαιωνική δομή της από τους Βογιάρους και τους άλλους φεουδάρχες, ίδρυσε κοντά στο Νόβγκοροντ το 1703 το φρούριο Saint Petersbourg και το 1712 μετέφερε την Πρωτεύουσα στην Αγία Πετρούπολη που λειτούργησε και ως λιμάνι-πύλη προς τη Δυτική Ευρώπη, συνδέοντας τη Ρωσία με τη Δύση, και οικονομικά αλλά και πολιτιστικά, σε μια κατεύθυνση εξευρωπαϊσμού της.

24. Η Ρωσία στις αρχές του 18ου αι.: η ενοποίηση των μεγαλύτερων πριγκηπάτων με πρωτεύουσα τη Μόσχα. Στην προσπάθεια σύνδεσης με την Ευρώπη μεταφέρεται η πρωτεύουσα στο Νόβγκοροντ και μετά στην Αγία Πετρούπολη, λιμάνι επικοινωνίας-πύλη προς τη Δύση.

Κοντά εκεί που ιδρύθηκε το φρούριο που στη συνέχεια εξελίχτηκε στην Αγία Πετρούπολη, προϋπήρχε όπως αναφέρθηκε το Νόβγκοροντ (Нов-город Νέα Πόλη), ως πρωτεύουσα του ομώνυμου πριγκηπάτου, το οποίο βέβαια είχε ήδη ισχυρές εμπορικές σχέσεις με τη Δύση, όπως είδαμε, έτσι κι αλλιώς η περιοχή ήταν «πύλη προς τη Δύση». Για το Νόβγκοροντ αναφέρεται ότι στα μέσα του 17ου αι. είχε πάνω από 1500 εμπορικά καταστήματα.

Μετά τη σοβιετική Επανάσταση του 1917, ο Λένιν μετέφερε την πρωτεύουσα από την Αγία Πετρούπολη στη Μόσχα, για να μην έχει σχέσεις με την παλιά τσαρική αριστοκρατία και να είναι πιο κεντρική στο σοβιετικό κράτος.

5. Καράτσι >>> Ισλαμαμπάντ (=Πόλη του Ισλάμ)

Το 1947 που ανεξαρτητοποιήθηκε η Ινδία, η περιοχή αποσπάστηκε από το κράτος των Ινδιών με θρησκευτικά κριτήρια, οι μουσουλμανοι στο Πακιστάν και οι ινδουϊστές στην Ινδία, παρ' όλα αυτά οι εμφύλιες, θρησκευτικές και διακρατικές συγκρούσεις δεν σταμάτησαν. Αρχικά δημιουργήθηκαν δύο Πακιστάν, ανατολικά και δυτικά των Ινδιών, τα οποία τελικά διαχωρίστηκαν και ανεξαρτητοποιήθηκαν το 1971, το μεν

δυτικό ως Πακιστάν, το δε ανατολικό ως Μπαγκλαντές.

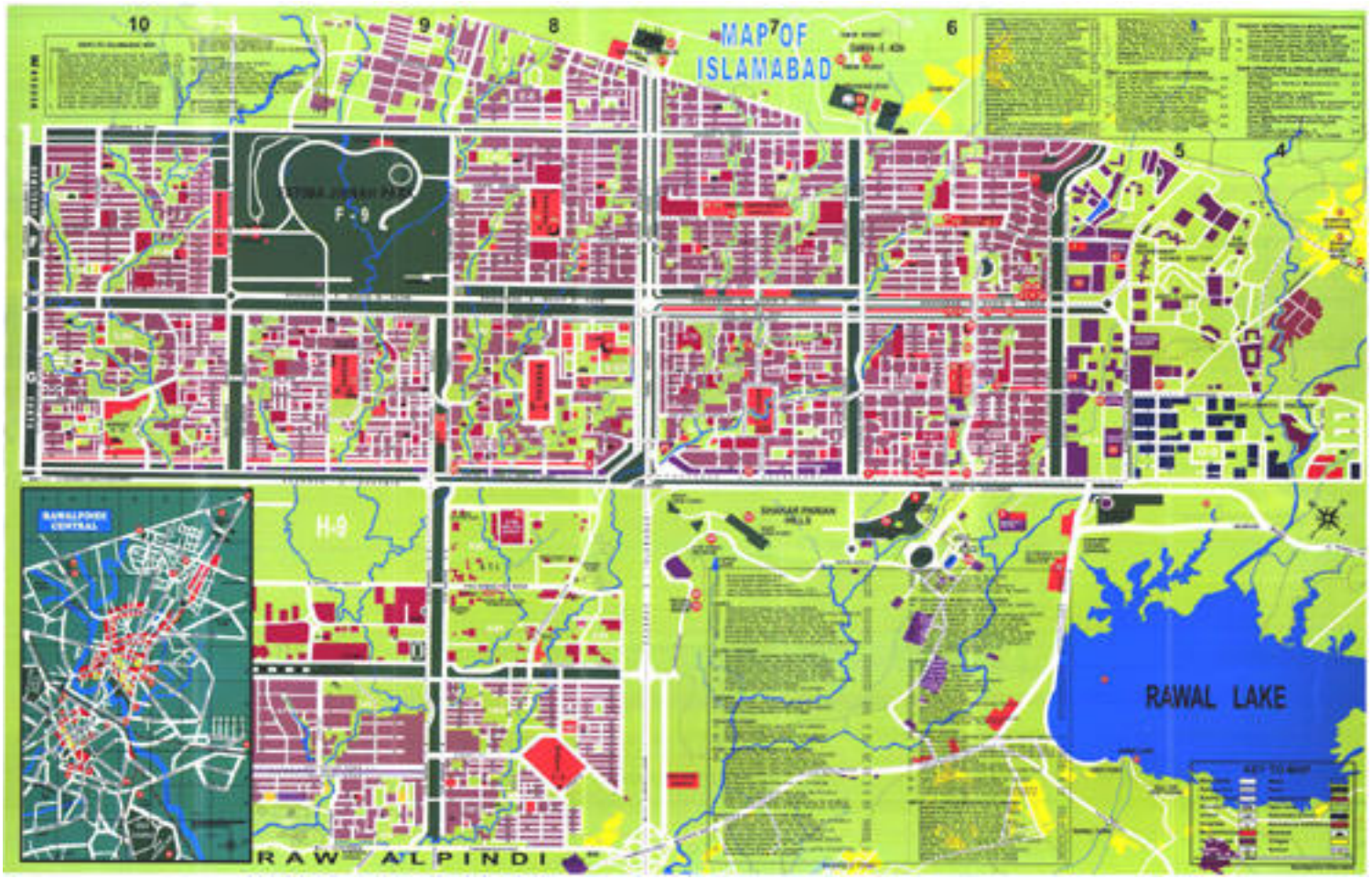
Το Ισλαμαμπάντ είναι η σημερινή πρωτεύουσα του Πακιστάν, και το όνομά της σημαίνει ακριβώς «πόλη του Ισλάμ». Άρχισε να κτίζεται το 1960, για να αντικαταστήσει το Καράτσι ως πρωτεύουσα. Η επίσημη θέση ήταν για να αναπτυχθεί ισομερώς ο χώρος του Πακιστάν και παράλληλα να τονωθεί η οικονομία στα βόρεια του Πακιστάν. Πρέπει όμως να έπαιξαν σημαντικό ρόλο και τα εθνοτικά προβλήματα της χώρας και οι θρησκευτικές-εθνοτικές διαμάχες και συγκρούσεις που ξεσπούσαν και συνεχίζονται. Κατά τους επιτελείς του Γραφείου Δοξιάδη[21], «....ένα τέτοιο παιχνίδι των πολιτικών ισορροπιών και των κοινωνικών μεταβολών δεν μπορούσε να παιχτεί μέσα σε μια πρωτεύουσα όπου οι κοινωνικοί και πολιτικοί συσχετισμοί υπαγορεύονταν από συγκεκριμένες λίγο-πολύ παγιωμένες ελίτ....έτσι η δημιουργία της νέας πρωτεύουσας, του Ισλαμαμπάντ (που σημαίνει «Πόλη του Ισλάμ»), αποτελούσε... την πιο δόκιμη λύση σε αυτά τα προβλήματα...» η σωστή αυτή παρατήρηση, ισχύει από χιλιετίες και έχει συνήθως ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μιας νέας πρωτεύουσας (Ακενατών, Κωνσταντινούπολη, Μόσχα, Αγία Πετρούπολη, και άλλες που αναφέρθηκαν ήδη).

Η νέα πρωτεύουσα κάθε άλλο παρά «κεντρική» είναι, είναι σχεδόν στα ΒΔ σύνορα με την Ινδία, κοντά σε αμφισβητούμενα από την Ινδία εδάφη (Κασμίρ κ.α.). Στο Ισλαμαμπάντ το 1998 το 65% του πληθυσμού ανήκε στην ινδική φυλή Παντζάμπ, ενώ στο Καράτσι μετά την ανεξαρτησία του (1947) εισέρευσαν εκατοντάδες χιλιάδες πρόσφυγες μουσουλμάνοι από την Ινδία και σήμερα είναι η χώρα με τον περισσότερο μουσουλμανικό πληθυσμό στην ευρύτερη περιοχή της. Το Καράτσι είναι από τις μεγαλύτερες πόλεις με πληθυσμό 13 εκ. κατοίκους (2010) και η ευρύτερη περιοχή της γύρω στα 23 εκ., ενώ το Ισλαμαμπάντ το 2017 είχε μόλις 1,7 εκ. Τα σχέδια της Νέας Πόλης έγιναν από το Γραφείο Δοξιάδη το 1960.

25. Δυτικό Πακιστάν με τη θέση της νέας πρωτεύουσάς του, Ισλαμαμπάντ, στη συνοριακή περιοχή των αμφισβητούμενων

επαρχιών από την Ινδία[22].

26. Ισλαμαμπάντ (σχέδιο του Γραφείου Δοξιάδη)[23]

Βέβαια, το ότι κτίστηκε μια νέα πόλη δεν σημαίνει ότι είναι αποκαθαρμένη από τα προβλήματα όλων των πόλεων του συγκεκριμένου κράτους, και φυσικά τα αυθαίρετα, τα σλαμς, οι φαβέλες.

Πολύ γρήγορα εμφανίζονται και στη Νέα Πόλη, μια και το συγκεκριμένο Κράτος (το Πακιστάν) δεν φημίζεται για την οικιστική πολιτική του –ωραία τα οράματα των ηγετών του για μια «νέα» πόλη, αλλά δεν λύνουν το πρόβλημα της κατοικίας της εργατικής τάξης από μονα τους.

27. και 28. Περιοχή αυθαιρέτων (σλαμς) στην Ισλαμαμπάντ[24]. Κλασικά, όπως παντού, εδώ δεν υπάρχουν διαφορετικά από τη Σαντιγκάρ του Λε Κορμπυζιέ ή τα σλαμς στις παλιές μεγαλουπόλεις των Ινδιών, όπως της Βομβάης ή των Φαβέλας της Λατινικής Αμερικής.

6. Chandigarh, πρωτεύουσα του Παντζάμπ

Μετά την πτώση της αποικιοκρατίας στις Ινδίες (1947) και την ενοποίησή τους ως κράτος/ένωση ομόσπονδων πολιτειών, στο Παντζάμπ ιδρύθηκε ως πρωτεύουσά του μια νέα πόλη με σχέδια του Λε Κορμπυζιέ το 1950-1953. Η συγκρότηση των Ινδιών σε ομόσπονδες πολιτείες έγινε με στόχο την εξομάλυνση εθνοτικών, γλωσσικών και θρησκευτικών συγκρούσεων, ήλπιζαν ότι με τη μερική ανεξαρτησία των «ομόσπονδων πολιτειών» θα ειρήνευαν οι Ινδίες, βέβαια τα πρώτα χρόνια της Ανεξαρτησίας οι συγκρούσεις ήταν πολλές και βίαιες, τόσο εσωτερικά που έφθαναν και σε δολοφονίες ηγετών τους, όπως του Μαχάτμα Γκάντι, όσο και εξωτερικά (πόλεμοι μεταξύ Ινδιών και Δυτικού Πακιστάν, πόλεμοι στο Κασμίρ, κ.α.).

«…Κατά τη διάρκεια της διαίρεσης της Ινδίας, η πρωτεύουσα της επαρχίας Punjab, η Λαχόρη, έπεσε στο δυτικό Punjab, στο Πακιστάν. Αντί να μεταφέρει την πρωτεύουσα σε μια ήδη υπάρχουσα και καθιερωμένη πόλη, ο Jawaharlal Nehru ….οραματίστηκε μια εντελώς νέα και σύγχρονη πόλη που θα χτιστεί για να λειτουργήσει ως πρωτεύουσα του Punjab. …..Το 1949, ανατέθηκε στον Αμερικανό αρχιτέκτονα Albert Mayer να σχεδιάσει μια νέα πόλη που θα ονομαζόταν "Chandigarh". …..

…Ο Άλμπερτ Μάγιερ ανέπτυξε μια πόλη με βάση τα σούπερ μπλοκ διάσπαρτα με χώρους πρασίνου, με έμφαση στις κυψελοειδείς γειτονιές και στον κυκλοφοριακό διαχωρισμό. …… Ο Mayer διέκοψε τη δουλειά του στην πόλη, αφού ο συνεργάτης του Matthew Nowicki πέθανε το 1950 ….και ανέλαβε το σχέδιο ο Λε Κορμπυζιέ, …ο οποίος σχεδίασε πολλά διοικητικά κτίρια, …και επίσης τη γενική διάταξη της πόλης, χωρίζοντάς την σε τομείς. Η πρωτεύουσα μεταφέρθηκε επίσημα από τη Σίμλα στο Σαντιγκάρ στις 21 Σεπτεμβρίου 1953….

….Για τον Nehru, η Chandigarh αντιπροσώπευε ένα όραμα για το πώς μια νέα σχεδιασμένη πόλη θα μπορούσε να είναι ένας καμβάς για την αναγέννηση του ίδιου του έθνους, μετά από αιώνες καταπίεσης υπό τη βρετανική αποικιακή κυριαρχία και την αποδυνάμωση του ινδικού χαρακτήρα από τις πόλεις του έθνους…..»[25].

Στα διάφορα κριτικά κείμενα, αναφέρεται ακόμη ότι «…η Chandigarh ήταν για τον Nehru και τον Le Corbusier μια ενσάρκωση του δυναμικού ισότητας που προσέφερε ο μοντερνισμός, όπου η εποχή των μηχανών θα ολοκλήρωνε την απελευθέρωση των πολιτών του έθνους μέσω της παραγωγικής ικανότητας της βιομηχανικής τεχνολογίας και της σχετικής ευκολίας κατασκευής αστικών εγκαταστάσεων, όπως φράγματα, νοσοκομεία και σχολεία …»[26].

Βέβαια, άλλοι οι οραματισμοί του Νεχρού (θυμίζουν λίγο τους αντίστοιχους του Κουμπίτσεφ για την Μπραζίλια) και άλλη η πραγματικότητα: το κοινωνικό καθεστώς δεν αλλάζει επειδή κτίστηκε μια πόλη τάχα σε άλλη κοινωνική κατεύθυνση. Σήμερα η Σαντιγκάρ είναι μια τυπική καπιταλιστική πόλη, το μεγαλύτερο ποσοστό των κατοίκων της είναι δημόσιοι υπάλληλοι ή συνταξιούχοι (αποκαλείται και «παράδεισος των συνταξιούχων»!), μια και η πόλη είναι έδρα τριών τοπικών διοικήσεων, η διοίκηση Chandigarh, η κυβέρνηση Punjab και η κυβέρνηση Haryana, αλλά και πολλών εμπορικών και βιομηχανικών επιχειρήσεων, φυσικά σε πλήρη καπιταλιστικά πλαίσια όπως σε όλη την Ινδία. Τα σοσιαλιστικά οράματα του Νεχρού εξανεμίστηκαν πολύ γρήγορα και η Ινδία έγινε μια χώρα με φθηνό εργατικό δυναμικό, και άφθονες (και σε εξευτελιστικές τιμές) πρώτες ύλες, σε ένα καπιταλιστικό καθεστώς με πολύ μεγάλες αντιθέσεις, αθλιότητας και χλιδής. Ας θυμηθούμε τους χιλιάδες Ινδούς εργάτες-μετανάστες στην Ανατολική Αφρική και στα Αραβικά Εμιράτα σε πανάθλιες εργασιακές συνθήκες, ή το βιομηχανικό «ατύχημα» στο Μποπάλ από τη διαρροή τοξικών αερίων σε εργοστάσιο της Union Carbide:

«…Υπολογίζεται ότι συνολικά λόγω της διαρροής έχασαν τη ζωή τους 15.000 με 25.000 άνθρωποι,…γεγονός που κατατάσσει αυτή τη διαρροή ως το χειρότερο βιομηχανικό ατύχημα που έχει λάβει χώρα στον κόσμο.

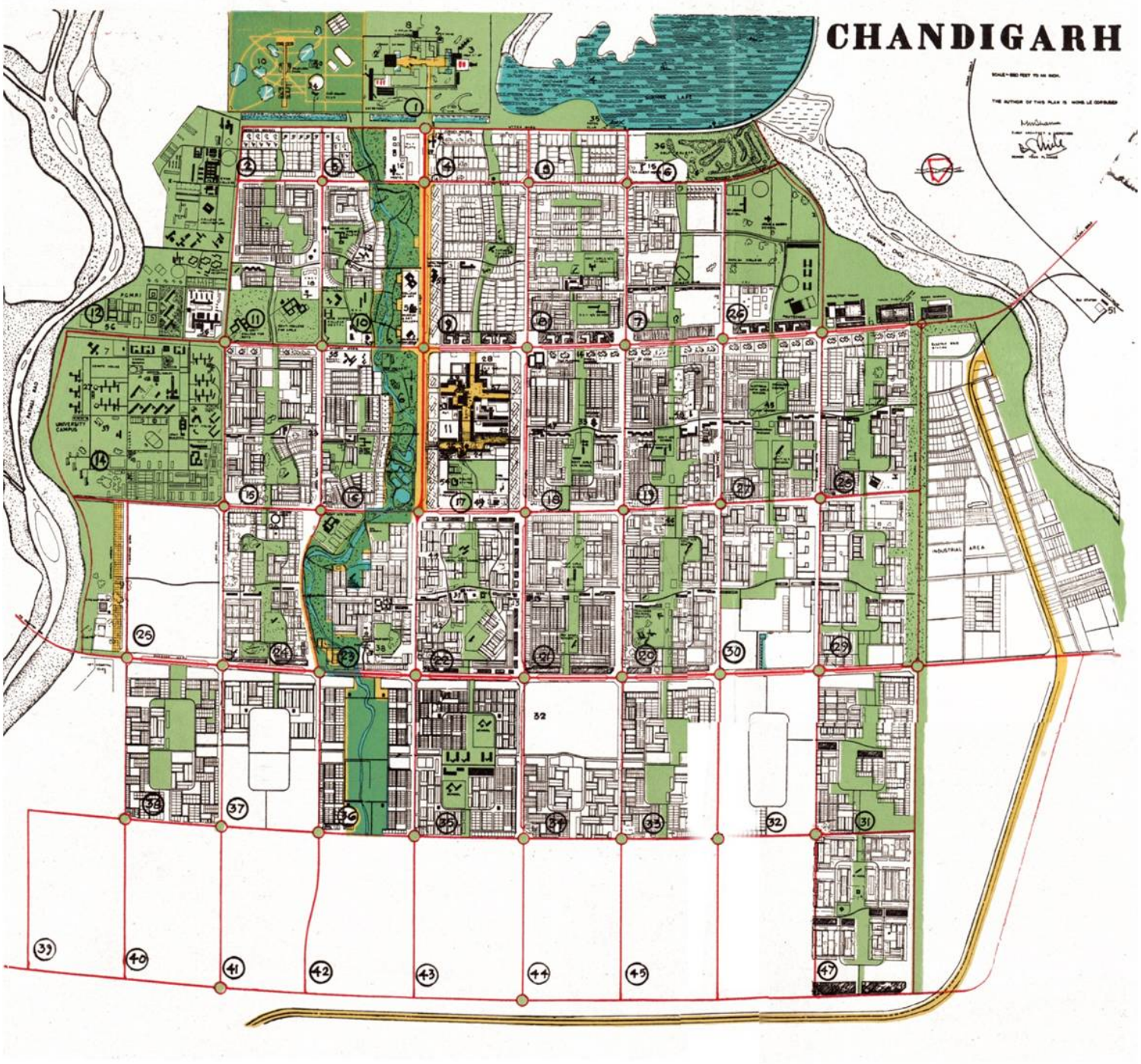
Τα αίτια αυτής της διαρροής δεν είναι επακριβώς γνωστά. Το εργοστάσιο στο Μποπάλ είχε κατασκευαστεί με χαμηλότερα πρότυπα ασφαλείας από ό,τι τα εργοστάσια της εταιρείας στις ΗΠΑ και μικρές διαρροές ήταν συχνές, ενώ πολλά συστήματα ασφαλείας δεν λειτουργούσαν…»[27].

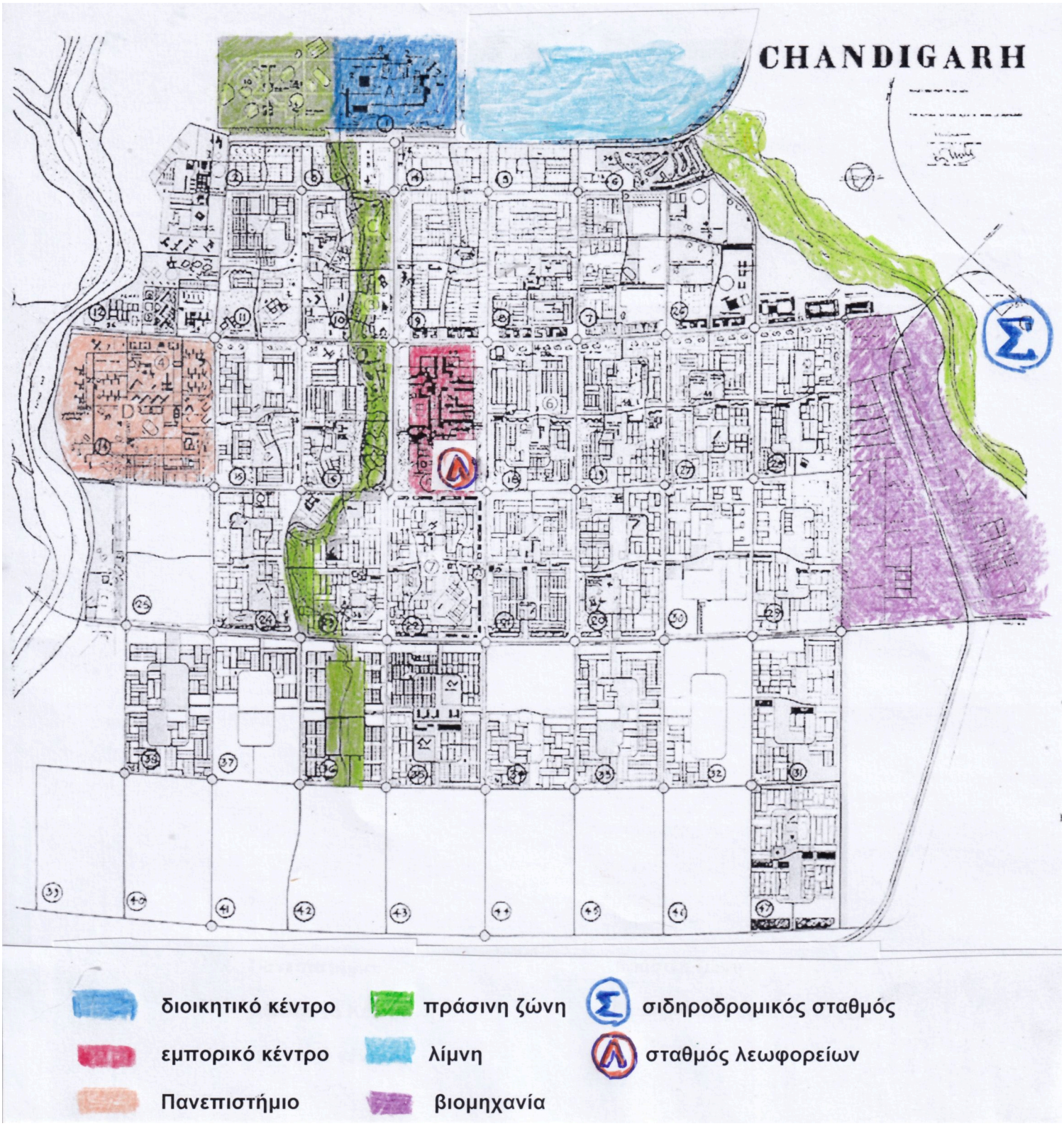
Σήμερα η Σαντιγκάρ έχει περίπου μόλις 1.055.450 εκ. κατοίκους, και με τις επεκτάσεις της 1.611.700 κατοίκους (σε μια περιοχή της Ασίας όπου οι πληθυσμιακές αυξήσεις συνήθως είναι εκρηκτικές…), και είναι σαφές ότι η ύπαρξή της εξαρτάται από διοικητικούς εξωγενείς παράγοντες (πρωτεύουσα τριών τοπικών

διοικήσεων) χωρίς ακόμη να έχει αναπτύξει δική της οικονομική οντότητα. Παρ' όλα αυτά, οι πρόσφατες δορυφορικές εικόνες δείχνουν μια επέκταση της πόλης προς τον Νότο σε έκταση περίπου 60-70% της αρχικής, καθώς και μια μεγάλη επέκταση στα ανατολικά.

29. Chandigarh, η πρωτεύουσα του Punjab των Ινδιών

CHANDIGARH
INDUSTRIAL AREA

30. Chandigarh, επάνω, το τελικό σχέδιο του Λε Κορμπυζιέ[28]. 31. Κάτω, Chandigarh, γενικές χρήσεις εδάφους, επεξεργασία Γ.Σ.

Εκτός πόλεως, στο πράσινο, το κυβερνητικό κέντρο, στη μέση το εμπορικό κέντρο και το Δημαρχείο. Η αποθέωση της «πολεοδομίας της μακέττας». Σημειώνεται η τοποθέτηση του «Κέντρου Εξουσίας» εκτός κέντρου, συνήθης πρακτική σε ορισμένους σύγχρονους πολεοδόμους (του Λε Κορμπυζιέ στη Σαντιγκάρ, και των μαθητών του, Lucio Kosta και Oscar Niemayer, στην Μπραζίλια.) το σχέδιο είναι δομημένο επάνω στις Αρχές του 4ου CIAM, όπως λανθασμένα ερμηνεύθηκαν από τον Le Corbusier με κυρίαρχη κατεύθυνση τον διαχωρισμό των λειτουργιών, το γνωστό μας zonning. Έτσι, αν και σχεδόν σε όλες τις ευρωπαϊκές πόλεις, αλλά και τις μεσαιωνικές ασιατικές, το Πανεπιστήμιο, ο σιδηροδρομικός σταθμός, το Διοικητικό και το εμπορικό κέντρο αποτελούν συνεχή ενότητα από γενέσεως πόλεως, εδώ (όπως και στην Μπραζίλια) είναι αυστηρά διαχωρισμένες λειτουργίες.

32. Οι εκτός κλίμακας δρόμοι της Chandigarh, αχανείς και χωρίς αίσθηση αστικού χώρου[29]

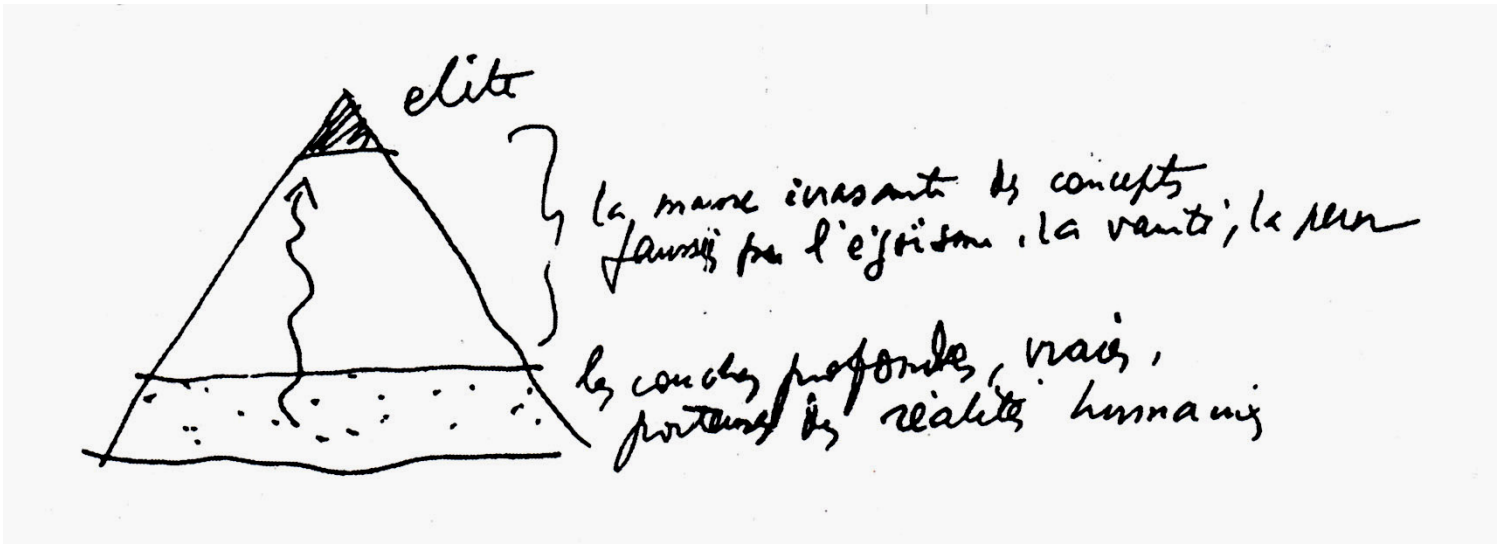

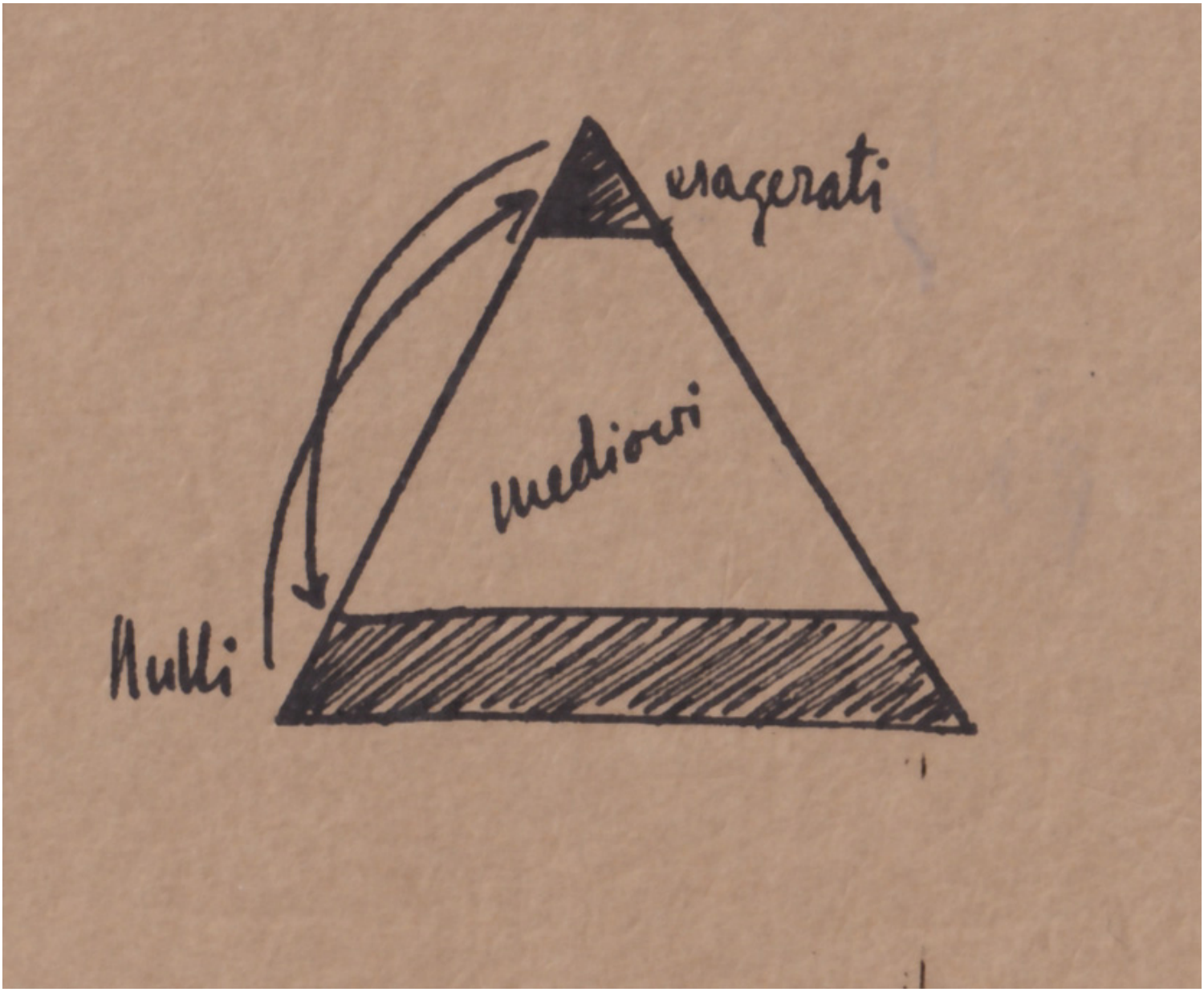
33. Το εμπορικό κέντρο της Chandigarh[30]. Χρειάζονται σχόλια;;;

34. Παραδοσιακό εμπορικό κέντρο στις Ινδίες, αλλά και όχι μόνο στην Ανατολή. Και στη Δυτική μεσαιωνική πόλη, και στην αραβική πόλη (βλ. περιγραφές σε αραβικά μεσαιωνικά κείμενα όπως τη συλλογή ιστοριών «παραμύθια της Χαλιμάς», ή σε κείμενα περιηγητών του Μεσαίωνα από τα Βαλκάνια ή την Ανατολη κλπ.) ήταν η ίδια εικόνα, το εμπορικό κέντρο ήταν πάντα στενοί δρόμοι γεμάτοι καταστήματα και κόσμο, όπου οι διεργασίες ξεπερνούσαν τις τυπικές εμπορικές πράξεις και επεκτείνονταν και σε κοινωνικές και πολιτικές διεργασίες[31]

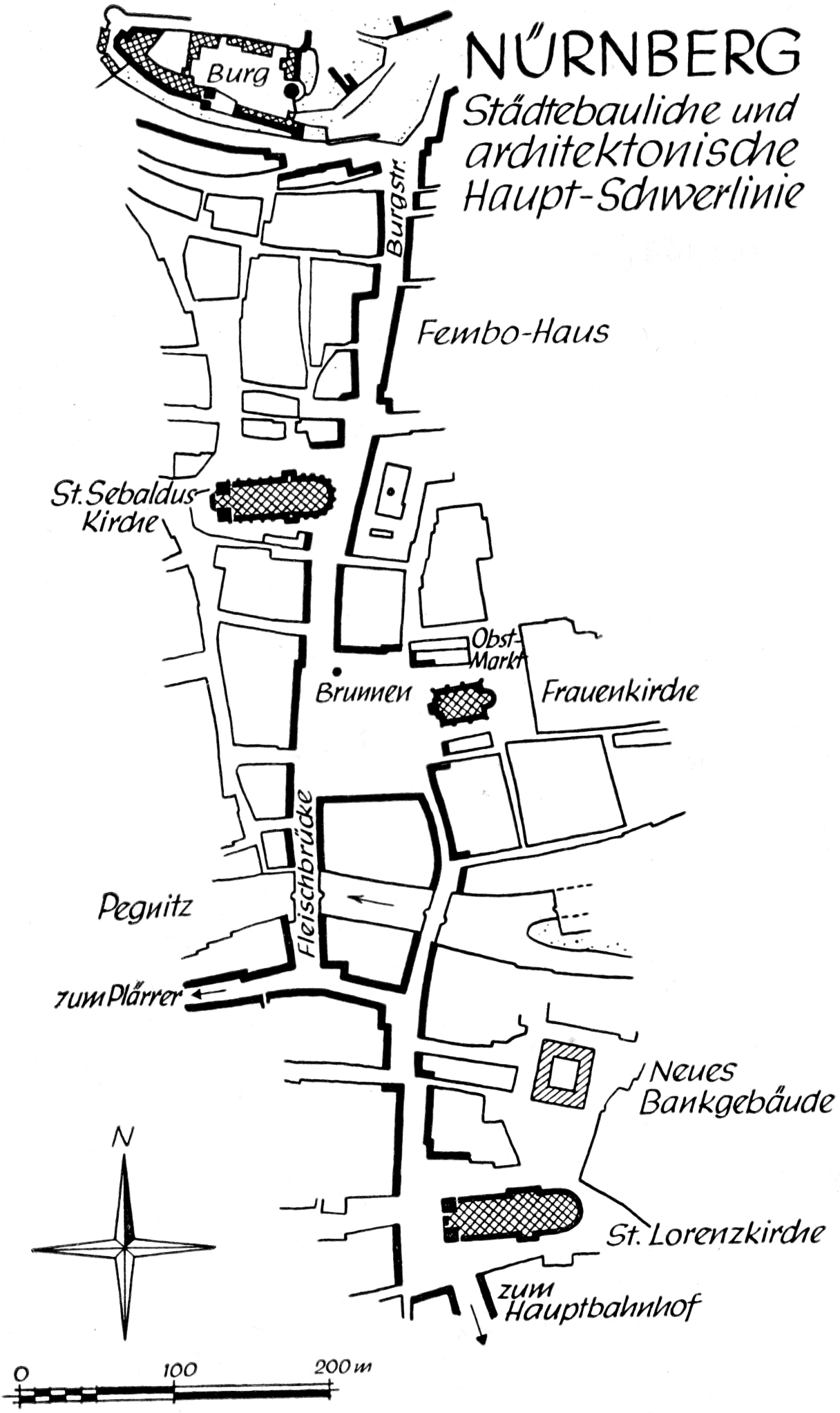
Η τοποθέτηση του «κέντρου» εκτός κέντρου, συνιστά παγκόσμια πρωτοτυπία στην Ιστορία των πόλεων και της πολεοδομίας, αλλά είναι συνειδητός σχεδιασμός του Λε Κορμπυζιέ και των μαθητών του. Οι απόψεις του για σχεδιασμό που υπηρετεί την «Ελίτ» και την Εξουσία, που πηγάζει από πλατωνικές φασιστικές θέσεις, είναι γνωστές στη βιβλιογραφία, όπως στα έντονα ταξικά σχέδια της ville Radieuse που «την αφιερώνει στην Εξουσία» και την ville Contemporaine, ή το σχήμα για την «Ελίτ» των αρίστων και τις μάζες των «τιποτένιων» (nulli όπως έγραφε ο ίδιος).

35. και 36. Τα γνωστά σκίτσα του Λε Κορμπυζιέ σχετικά με την «Ελίτ» (τους Αρίστους, την Εξουσία) και τη «βάση» (τα «μηδενικά», nulli). Το πρώτο σκίτσο από Riccardo Mariani, L'Architecte est nu, Le Corbusier ou les dessous inavoues de trois voyages en Italie, στο Faces (έκδοση Αρχιτεκτονικής Σχολής του Παν/μίου της Γενεύης, 5-6 Printemps 1987, το δεύτερο από το βιβλίο του Pietro Maria Bardi viaggio di architetti in Grecia (1933) ελλ. μτφρ. με Εισαγωγή του Α. Γιακουμακάτου (2016)

Ο τονισμός της Εξουσίας (=διοικητικό Κέντρο) εκτός πόλης αποκαλύπτει και την Ιδεολογία των πόλεων αυτών. Στη θέση του Δεσποτόπουλου για την ιδεολογική φυσιογνωμία των πόλεων (στην αρχαιότητα η Αγορά, στον Μεσαίωνα ο Καθεδρικός και ο πύργος του Φεουδάρχη και αργότερα η Αστική Αγορά, συμπληρώνουμε για το σήμερα τους ουρανοξύστες των πολυεθνικών και του τραπεζοπιστωτικού συμπλέγματος, έχουμε τώρα και τα «κέντρα Εξουσίας» εκτός της πόλης στη Σαντιγκάρ και την Μπραζίλια…

NÜRNBERG
Städtebauliche und architektonische Haupt-Schwerlinie
Burg
Burgstr.
Fembo-Haus
St. Sebaldus-Kirche
Obst-Markt
Brunnen
Frauenkirche
Fleischbrücke
Pegnitz
zum Plärrer
Neues Bankgebäude
St. Lorenzkirche
zum Hauptbahnhof
N
0
100
200 m

37. Το εμπορικό κέντρο της μεσαιωνικής Νυρεμβέργης[32], ένας στενός εμπορικός δρόμος με «ανοίγματα», πλατείες ναών και αγορών (Markt) με την κλασική κρήνη της πόλης. 38. Η αγορά στην Οθωμανική Αθήνα (πρόκειται για τη σημερινή οδό Παυδρόσου)[33]

39. Παζάρι και αγορά στη Φλώρινα, τυπική εικόνα κάθε μεσαιωνικής και μετά Βαλκανικής και Ανατολικής (και όχι μόνο) πόλης[34]

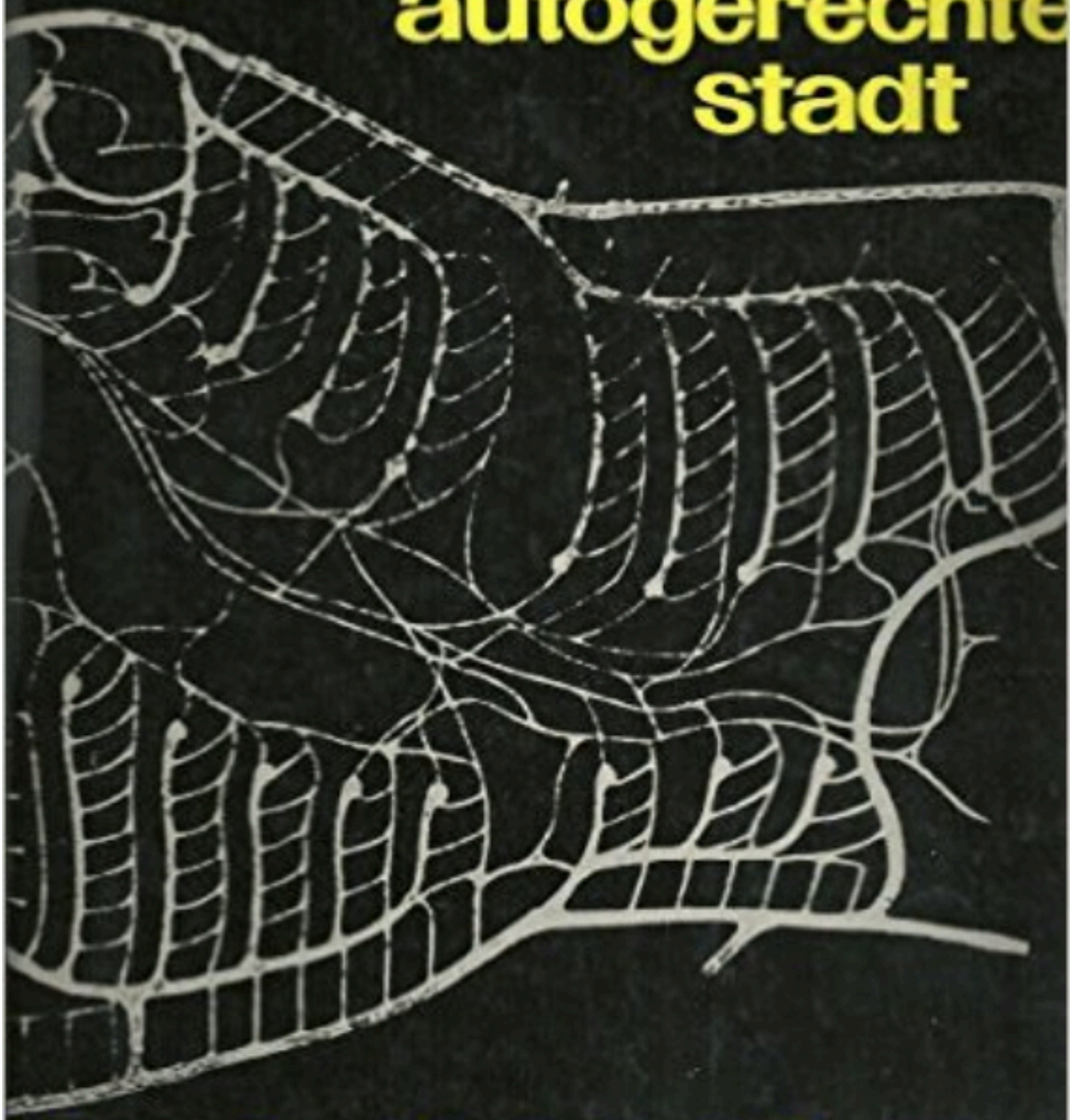
Για το πολεοδομικό σχέδιο της Chandigarh και τη μετέπειτα πραγματικότητά της, έχουν εκφραστεί από πολλούς μελετητές ισχυρές αντιρρήσεις. Δειγματοληπτικά σημειώνουμε από τον Brent Brolin: "….η πιο εύγλωττη επιμέρους αποτυχία της Chandigarh είναι η έλλειψη «ινδισμού». Οι χώροι της είναι πολύ ανοιχτοί, οι δρόμοι της πολύ πλατιοί. Η παραδοσιακή πυκνή ινδική πόλη κόπηκε φέτες σε τριάντα χωριστά «νησιά» το καθένα, πολύ σκόρπια κατοικημένα για να υπάρξει ατμόσφαιρα πόλης. Η γειτνίαση και η ανθρώπινη επαφή που χαρακτηρίζουν την ινδική ζωή δεν μπορούν να επιζήσουν σ' αυτή την πόλη όπως σχεδιάστηκε… Μας είπε ένας από πολύ καιρό ένοικος: από άποψη υγιεινής προοδεύσαμε. Κοινωνικά πισωδρομήσαμε…»**[35].** Φυσικά δεν είναι ο «ινδισμός» που της λείπει, πυκνά εμπορικά (και κοινωνικά ταυτόχρονα) Κέντρα, στο κέντρο της πόλης σε στενούς εμπορικούς δρόμους, υπάρχουν σε όλες της πόλεις από την εμφάνισή τους στην Ιστορία.

Πρέπει ακόμη με έμφαση να τονιστεί ότι, τόσο η Σαντιγκάρ όσο και η σχεδόν σύγχρονή της Μπραζίλια, είναι πόλεις για το IX αυτοκίνητο, ειδικά για τη Σαντιγκάρ «…Υπήρχαν μακροχρόνιες προτάσεις για την ανάπτυξη ενός σιδηροδρομικού συστήματος μετρό στην πόλη, οι οποίες επίσημα καταργήθηκαν το 2017…»[36] και φυσικά δεν θίχτηκε η κυριαρχία του IX αυτοκινήτου ….

Θυμίζουμε το σύνθημα των Γερμανών πολεοδόμων του 1950 για τον σχεδιασμό της autogerechte Stadt (= η πόλη η σχεδιασμένη για το αυτοκίνητο). Η όλη πολεοδομία της και κυρίως το κυκλοφοριακό της σχέδιο ευνοεί την απρόσκοπτη κίνηση των IX, είναι γνωστή άλλωστε η εξάρτηση του Λε Κορμπυζιέ από το IX αυτοκίνητο, και επόμενο ήταν να εκφραστεί και στο σχέδιο της Σαντιγκάρ. Μην ξεχνάμε ακόμη ότι οι πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες ήταν οι δεκαετίες της κυριαρχίας του IX, όχι πια μόνο στις ΗΠΑ αλλά και στην Ευρώπη και στους πολεοδόμους της.

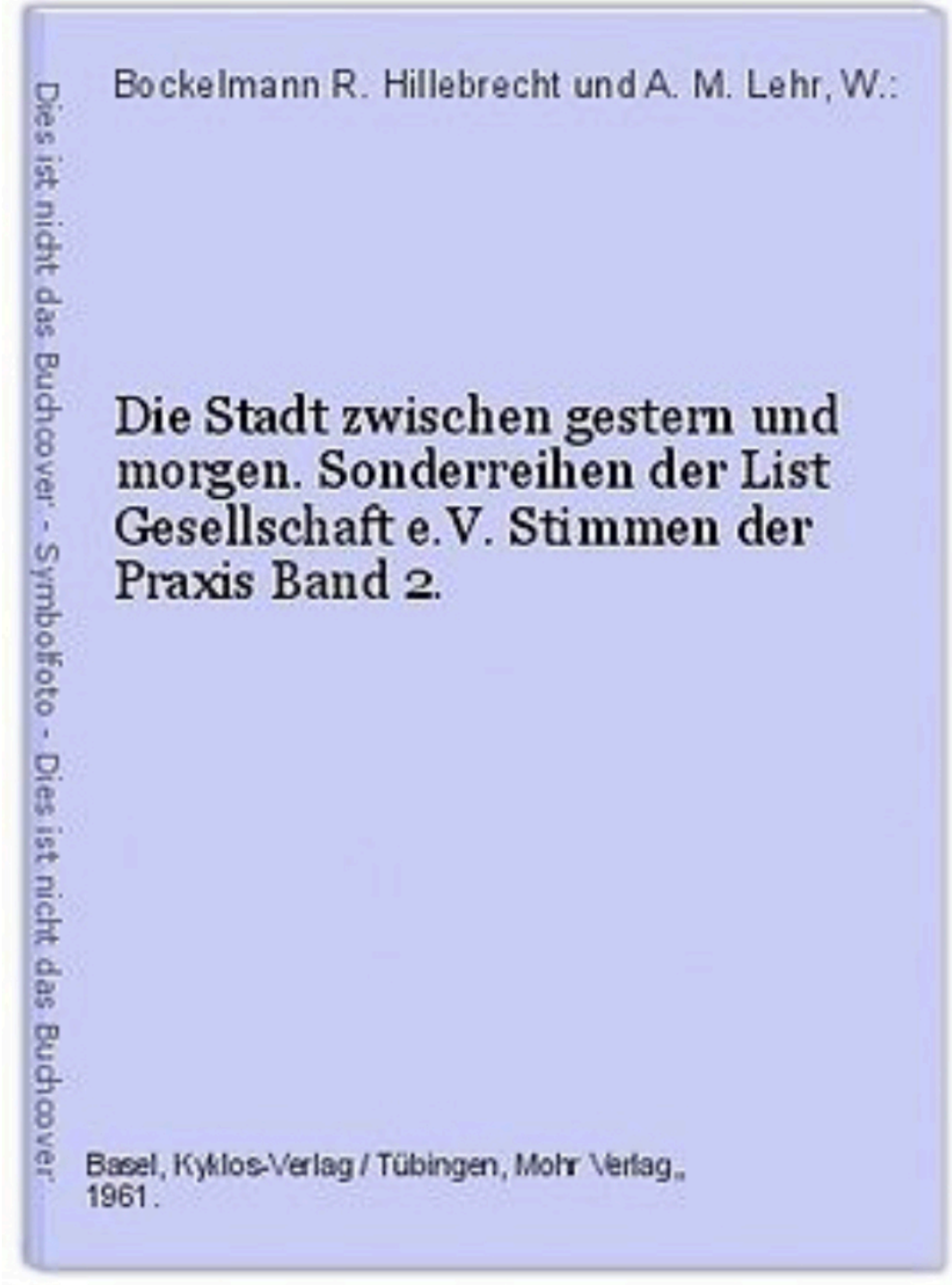
ans bernhard reichow

die autogerechte stadt

otto maier verlag ravensburg

KORTE
STRASSENVERKEHRSPLANUNG

40, 41, 42. Τα βιβλία 1. του H.B.Reichow «die autogerechte Stadt» που εκδόθηκε το 1959 και αποτέλεσε τουλάχιστον για μια δεκαετία το «Ευαγγέλιο» της Πολεοδομίας στη Γερμανία, σε συνδυασμό με καθαρά τεχνικά βιβλία κυκλοφοριολογίας, δομημένα όμως στο ίδιο πνεύμα όπως 2. του J.W.Korte Grundlagen der Strassenverkehrsplanung in Stadt und Land. Wiesbaden-Berlin (West),

Bauverlag 1960 και 3. του W.Bockelmann-R.Hillebrecht-M.Albert-Lehr, die Stadt zwischen Gestern und Morgen Tübigen 1961 (σημειώνεται ότι ο R.Hillebrecht ήταν Διευθυντής της Πολεοδομίας του Ανοβέρου και ήταν από τους κορυφαίους Γερμανούς πολεοδόμους του ’60)

Σημειώνεται ότι, αν και στις Ινδίες ο σιδηρόδρομος χρησιμοποιείται εντατικά, στη Σαντιγκάρ είναι εκτός πόλεως, σε αντίθεση με τα λεωφορεία και τα ΙΧ που κυριαρχούν στην πόλη.

Το θέμα είναι ότι κάποια μεγάλα ονόματα της Αρχιτεκτονικής πιστεύουν ότι ο Αρχιτέκτονας οφείλει –και έχει το δικαίωμα!!!- να διαμορφώνει και τη ζωή των χρηστών του σχεδίου του, ενώ ως τώρα, εδώ και χιλιετίες, η Αρχιτεκτονική (και η Πολεοδομία) οφείλουν να εξυπηρετούν τον χρήστη και όχι να προβάλλουν τον αρχιτέκτονα. Τα κείμενα και τα συνεπή σ’ αυτά πολεοδομικά σχέδια του Λε Κορμπυζιέ αποδεικνύουν δυστυχώς ακριβώς το πρώτο, δηλαδή το «Δικαίωμα της Παντοδυναμίας του Αρχιτέκτονα». Η αναμενόμενη αποτυχία στην πράξη αυτών των ιδεοληψιών δεν συνέτισε μεγάλο αριθμό μελετητών και αρχιτεκτόνων, ακόμη και όταν έχουμε και κατεδαφίσεις ολόκληρων πόλεων που κτίστηκαν με βάση τις παραπάνω ιδεοληψίες, όπως η **Pruitt-Igoe** στο St. Louis, ή συνηθέστερα αποτυχίες στη ζωή και λειτουργία ολόκληρων πόλεων, όπως η Chandigarh, η Brazilia που θα δούμε στη συνέχεια, κ.α.

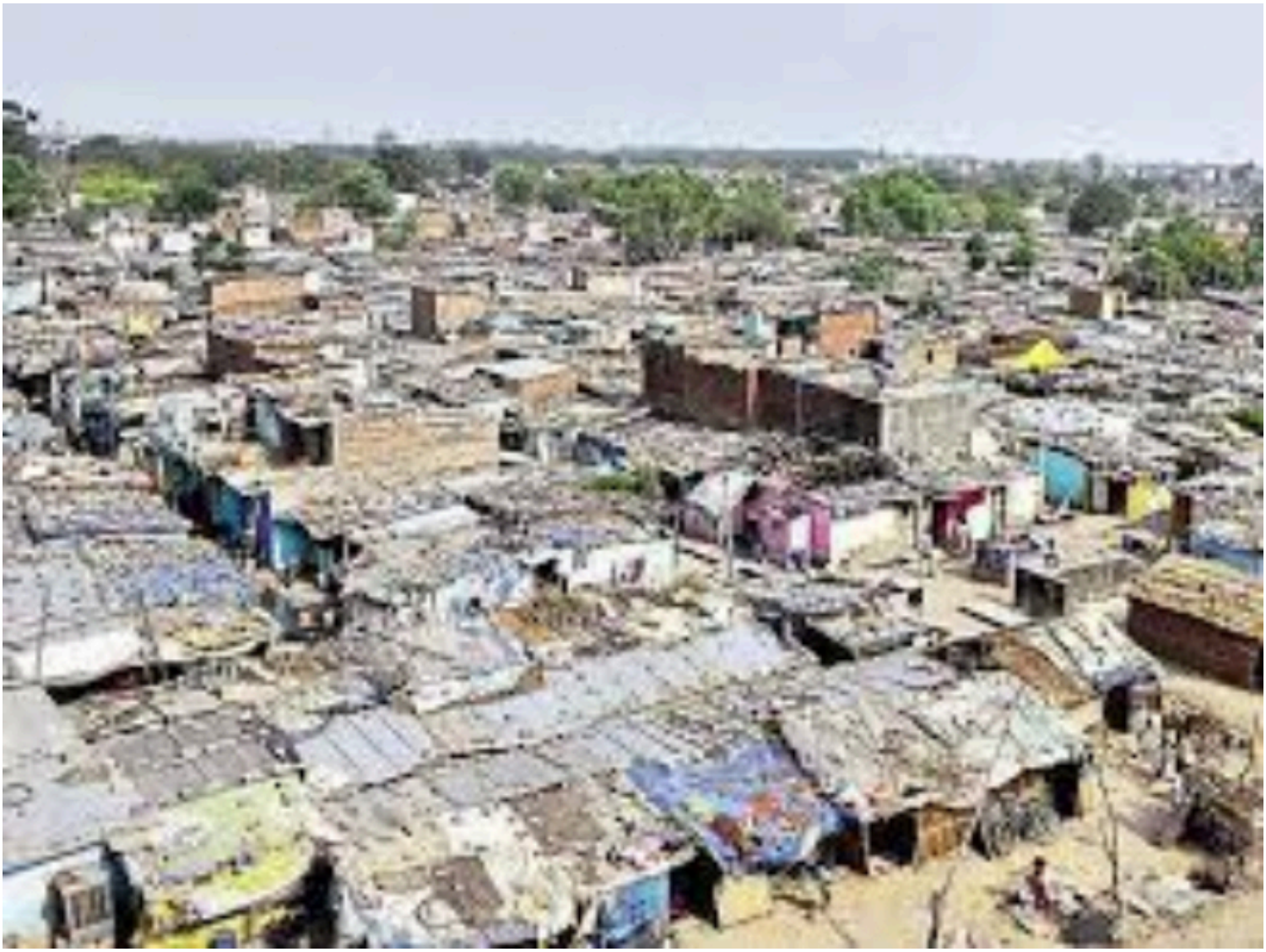

43. Συγκρότημα κατοικιών Pruitt-Igoe στο St Louis του Missouri, το οποίο οικοδομήθηκε το 1951 (φωτογραφία από το αρχείο Wikimedia Commons). Ακριβώς για αυτήν την περιοχή κατοικίας έχει γραφεί ότι σχεδιάστηκε με βάση τη Χάρτα της Αθήνας (πόλη με διαχωρισμό των λειτουργιών και πολυώροφα κτήρια στη μορφή και τη συγκρότηση της Πολυκατοικίας της Μασσαλίας, κλπ), όμως απαξιώθηκαν γρήγορα και κατεδαφίστηκαν με δυναμίτη το 1972 (εικόνα 44)[37], γεγονός για το οποίο ο Charles Jencks έγραφε ότι «*το τέλος της Μοντέρνας Αρχιτεκτονικής ήταν στις 15 Ιουλίου του 1972 και ώρα 15.32 που κατεδαφίστηκε με δυναμίτη το συγκρότημα*» (πρβλ την απαξίωση και μερική κατεδάφιση του συγκροτήματος Bijlmermeere που οικοδομήθηκε το 1960 στο Άμστερνταμ, την απαξίωση άλλων παρόμοιων συγκροτημάτων όπως του Sheffield κ.α)[38].

Η Διοίκηση της Chandigarh «…εξακολουθεί να αγωνίζεται να χαλιναγωγήσει τις αυξανόμενες φτωχογειτονιές. Ενώ η διοίκηση αφαιρεί μια παραγκούπολη, μια άλλη εμφανίζεται κάπου αλλού…»[39]. Προφανώς υπάρχει μια πολιτική εξάλειψης των σλαμς, που μάλλον δεν υπάρχει στις ινδικές μεγαλουπόλεις, ίσως επειδή η Σαντιγκάρ είναι και η «βιτρίνα» της «Σύγχρονης Ινδίας», αλλά, όπως είπαμε και αλλού, αν δεν υπάρχει γενική αλλά και επαρκής πολιτική κατοικίας, τότε τα σλαμς θα ξεφυτρώνουν παντού - όσο υπάρχει μη καλυπτόμενη ανάγκη κατοικίας των εργατικών μαζών. Δεν συζητάμε για τις πρώην σοσιαλιστικές χώρες όπου δεν υπήρχε ούτε ένα αυθαίρετο, αλλά το ερώτημα μπαίνει και για τη Δύση: γιατί οι σκανδιναβικές χωρες, η Ελβετία, η Γερμανία κ.α. δεν έχουν αυθαίρετα σλαμς;;;!!!

45. και 46. Σλαμς στη Σαντιγκάρ[40].

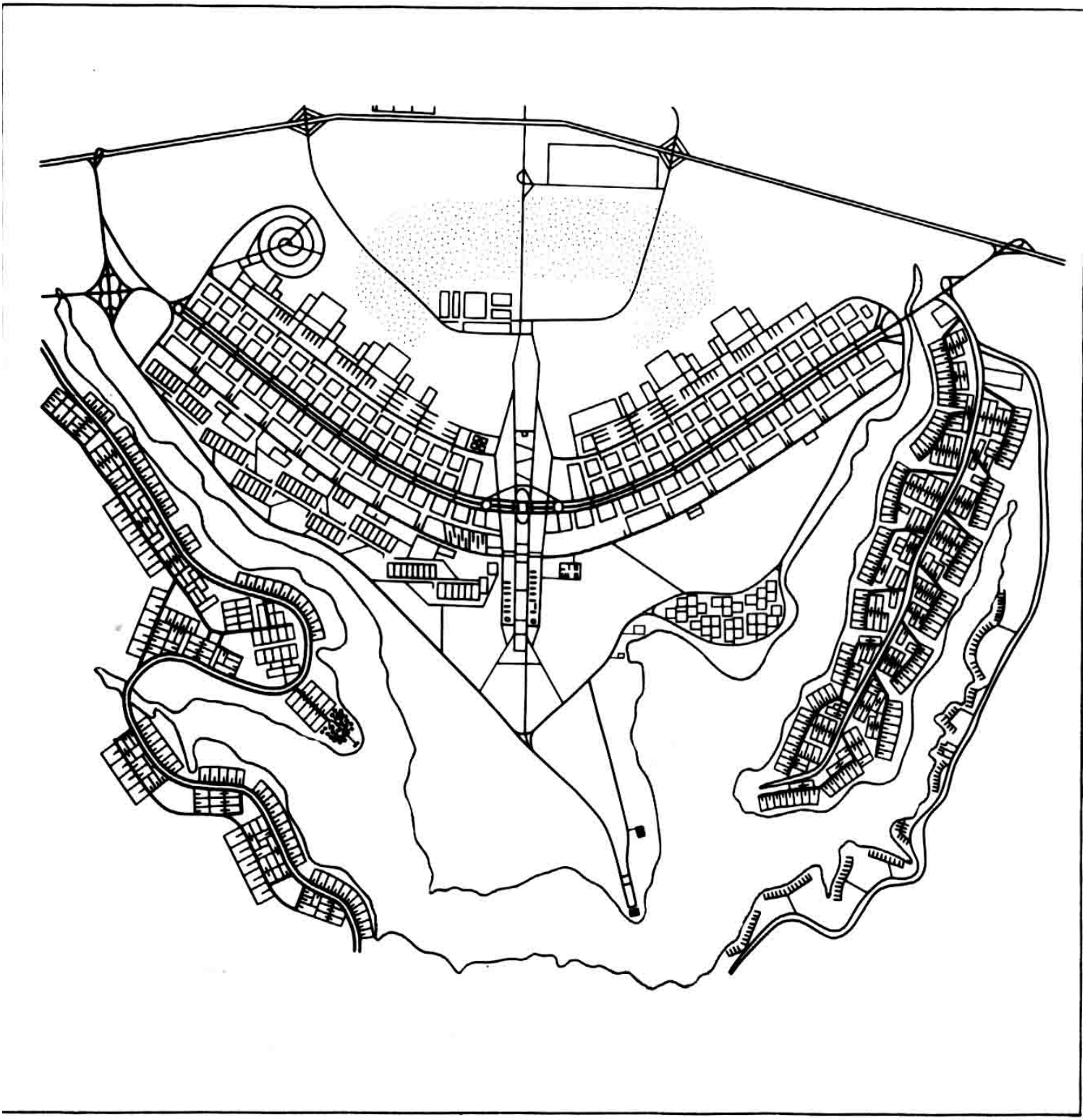
47. Σλαμς στη Σαντιγκάρ[41]. Η συνήθης εικόνα στη Λατινική Αμερική, στη ΝΑ Ασία, στις Ινδίες, στην Αφρική, στην Κίνα, αλλά και σε ανεπτυγμένες χώρες όπως τα banlieux στις μεγάλες γαλλικές πόλεις. Το κακό είναι ότι τα banlieux είναι κρατικά κατασκευάσματα φθηνών αλλά πανάθλιων μπλοκ κατοικιών, τα γνωστά μας HLM, ουσιαστικά πρόκειται για γκέττο, κοινωνικά, οικονομικά και πολεοδομικά…

7. Ρίο ντε Ζανέιρο>>>Μπραζίλια

Η ίδρυση νέας πρωτεύουσας στη Βραζιλία το 1960 και η μεταφορά της από το Ρίο ντε Ζανέιρο στην Μπραζίλια, ήταν ένα «δημοκρατικό» όραμα του Προέδρου Κουμπίτσεφ για μια Νέα Κοινωνία, δημοκρατικής κατεύθυνσης, αλλά ταυτόχρονα και σε κεντρικότερη θέση της Βραζιλίας με στόχο την ανάπτυξη και αξιοποίηση της ζούγκλας του Αμαζονίου.

48. Η Μπραζίλια σε σχέση με τη χώρα και τις μεγάλες πόλεις της ακτής, Ρίο, Σαο-Πάολο...[42]

49. Το αρχικό σχέδιο της Μπραζίλια, το πουλί που πετά προς το Μέλλον, ή το τόξο που εκτοξεύει το βέλος στο Μέλλον…[43]

Χαρακτηριστικό στοιχείο για τον σχεδιασμό ήταν και εδώ, όπως και στη Σαντιγκάρ, η υποταγή της νέας πόλης στο ιδιωτικό αυτοκίνητο, σε βαθμό που αναγκάστηκε η βραζιλιάνικη θυγατρική αυτοκινητοβιομηχανία της γαλλικής Simca, η Simca do Brazil, η οποία ως τότε κατασκεύαζε πολυτελή μεγάλα IX, να κατασκευάζει μικρά IX[44] Simca, τα Chambord-Simca alvorada (στο πρότυπο των Ναζί που, με εντολή του Χίτλερ, ο οποίος προπαγάνδιζε «για κάθε Γερμανό, μια θέση εργασίας, ένα ιδιωτικό αυτοκίνητο και μια κατοικία»[45], κατασκεύασε η Volkswagen[46] το γνωστό «σκαθάρι» το 1938). Παρόμοια πολιτική του Κούμπιτσεφ και του Lucio Costa είχε ακολουθήσει και ο Δάσκαλός του, ο Le Corbusier, στη Σαντιγκάρ, όπως είδαμε.

50. Μπραζίλια: μεγάλος αυτοκινητόδρομος με κόμβο/διασταύρωση τετράφυλλο τριφύλλι μέσα στον αστικό χώρο.[47]

Άλλωστε, κατά τις διακηρύξεις του Λούτσιο Κόστα, η Μπραζίλια θα είναι «η πρωτεύουσα των αυτοκινητοδρόμων και των αεροδρομίων». Στη θητεία του Κούμπιτσεφ κατασκευάστηκαν 17.000 χιλιόμετρα αυτοκινητοδρόμων κάθε τάξεως, για να συνδέσουν την Μπραζίλια με όλη τη Βραζιλία[48], αλλα και μέσα στον αστικο ιστό της Μπραζίλια το αυτοκίνητο ήταν κυρίαρχο –τα Μαζικά Μέσα Μεταφορών και κυρίως τα Μέσα Σταθερής Τροχιάς ήταν άγνωστα στους πολεοδόμους της….

«…Το σχέδιο πόλης σχεδιάστηκε από τον μαθητής του Le Corbusier Λούτσιο Κόστα και τα σημαντικότερα κτήρια από τον Όσκαρ Νιμάγιερ. Η πόλη χτίστηκε με κολοσσιαίο κόστος μέσα σε 41 μήνες, από το 1956 μέχρι τις 21 Απριλίου του 1960, οπότε και εγκαινιάστηκε….»[49].

Ο Κούμπιτσεφ θεωρούσε την Μπραζίλια «το θεμέλιο πάνω στο οποίο (το Έθνος) θα χτίσει το μέλλον», πιστεύοντας ότι η απαίτηση σε μεγάλο πλήθος εργατικών χεριών για την οικοδόμησή της, θα έφερνε ανάπτυξη και εκσυγχρονισμό, θεωρία επίσης ναζιστική, που εκφράστηκε αφ’ ενός με τους αυτοκινητοδρόμους στη Γερμανία του 1933-1940, όσο και με την πολεμική βιομηχανία των Ναζί… Ακόμη, σύμφωνα με τον Costa, «…θα καθιερωνόταν επιτέλους προς όφελος των μαζών ένα ατομικό επίπεδο ζωής, αντάξιο της ανθρώπινης ύπαρξης…»[50].

Πολλές πομπώδεις, ενθουσιαστικές και πανυγυρικές φράσεις γράφτηκαν και ακούστηκαν τότε, από τον Κούμπιτσεφ, τον Κόστα κ.α.[51], όπως: «η Μπραζίλια θα είναι μια καθαρή βραζιλιάνικη Πρωτεύουσα, απαλλαγμένη από το αποικιακό παρελθόν της», ή ακόμη ότι «μεγάλα δημόσια έργα οδοποιίας … θα έχουν ως αποτέλεσμα την ένταξη μεγάλων περιθωριοποιημένων στρωμάτων στη βραζιλιάνικη κοινωνία». Επίσης ότι «το σχέδιο εκφράζει το μεγαλείο μιας πανεθνικής επιθυμίας». Ακόμη, ότι «ικανοποιούσε την επιθυμία των Βραζιλιάνων να εκφράσουν τη στιβαρότητα των δημοκρατικών θεσμών …..μιας κοινωνίας ενωμένης κάτω από το νέο σύμβολο της Μπραζίλια…». Ακόμη ο Νιμάγερ έλεγε (1955) ότι η μοντέρνα αρχιτεκτονική της Μπραζίλια είναι «η αρχιτεκτονικη του λαού», κ.α. ηχηρά παρόμοια…[52]

Σημειώνεται ότι για την τελετή των εγκαινίων του αεροδρομίου (3 Μαΐου 1957) επιλέχτηκε η ίδια ημερομηνία όπως στο 1500, όπου υψώθηκε ο Σταυρός και έγινε λειτουργία για την υποταγή των Ινδιάνων στους Πορτογάλους κατακτητές. Και τώρα πάλι, προσκλήθηκε ο φύλαρχος των Ινδιάνων σε μια τελετή που είχε σκοπό να σημάνει τη δεύτερη εποίκηση της Βραζιλίας, πάλι κάτω από το Σύμβολο του Σταυρού, και να επιβεβαιώσει τη σημερινή υποταγή των Ινδιάνων στο Βραζιλιάνικο Κράτος[53].

Όμως θα πρέπει να σημειώσουμε ότι η Βραζιλία μπορεί να «απαλλάχτηκε από το αποικιακό παρελθόν της», αλλά εφαρμόζει απάνθρωπη κατακτητική-αποικιοκρατική πολιτική στους Ινδιάνους του Αμαζονίου, είδαμε ακόμη, ότι τα μεγάλα Έργα ως λύση κοινωνικών προβλημάτων είναι πάγια τακτική ολοκληρωτικών καθεστώτων (τα εφάρμοσε κατά κόρον ο Χίτλερ).

Όσο για τα άλλα, ούτε η Δημοκρατία εξασφαλίστηκε, ούτε η σοσιαλιστική ισότητα των πολιτών, ούτε και η ανάπτυξη έγινε σε όφελος των μαζών. Η Βραζιλία, χωρίς ή με την Μπραζίλια, παρέμεινε ένα λατινοαμερικάνικο κράτος ανάμεσα σε κοινοβουλευτισμό και δικτατορίες, και σε απόλυτα καπιταλιστική ανάπτυξη, με ό,τι αυτό συνεπάγεται τόσο για τον «βραζιλιάνικο λαό», όσο και για τους Ινδιάνους του Αμαζονίου……

51. Δορυφορική εικόνα Μπραζίλιας 1990[54]. Μετά το αρχικό ιδεογραφικό σχέδιο του Lucio Costa, η μετέπειτα επέκταση της πόλης μάλλον έγινε με γνώμονα την εκμετάλλευση της αστικής γης, οικοδομήθηκε ό,τι μπορούσε να οικοδομηθεί, και φυσικά εκτός της επίσημης αστικής περιοχής, οι λατινοαμερικάνικες φαβέλες είναι υπαρκτές και στην Μπραζίλια.

Η Δημοκρατία ή ο σοσιαλισμός κ.α. δεν θεσμοποιούνται επειδή τα πίστεψε ένας ηγέτης, ούτε δημιουργούνται με «διακηρύξεις», αν δεν αλλάξουν επαναστατικά οι σχέσεις παραγωγής. Έτσι, η Βραζιλία ήταν και παρέμεινε καπιταλιστικό Κράτος και μάλιστα με στυγνές κοινωνικές συνθήκες, η δε «αξιοποίηση» της ζούγκλας του Αμαζονίου από την αρχή διαμορφώθηκε σε ληστρική εκμετάλλευση και καταστροφή της ζούγκλας με επιπτώσεις στο παγκόσμιο περιβάλλον, αλλά και ουσιαστικής γενοκτονίας των αυτόχθονων κατοίκων της με εγκληματικές μεθόδους, φαινόμενα που εντάθηκαν με την ακροδεξιά κυβέρνηση του Μπολσονάρο (2019-2023).

52. Το επίσημο Κέντρο της Μπραζίλια (κέντρο …εκτός κέντρου !!! με απέραντο γκαζόν, όπως και στη Σαντιγκάρ). Στο βάθος-βάθος, ξεχωρίζει η Πλατεία των Τριών Εξουσιών, το κέντρο Εξουσίας της Μπραζίλια. Στη μέση της εικόνας, ένας υπερμεγέθης κυκλοφοριακός κόμβος. Η φιλοσοφία της αρχιτεκτονοκεντρικής μακέτας, αχανείς χώροι χωρίς την αστική αίσθηση και λειτουργία τελικά…[55]

Για πολλές δεκαετίες, η «νέα Πρωτεύουσα» λειτουργούσε ως «πόλη των εργασίμων ημερών», κατοικούσαν στην Μπραζίλια βασικά δημόσιοι υπάλληλοι, που τα Σαββατοκύριακα και τις αργίες επέστρεφαν στα σπίτια τους και στις οικογένειές τους στο Ρίο. Η πόλη, σχεδιασμένη από τους μαθητές του Λε Κορμπυζιέ, Λούκιο Κόστα και Όσκαρ Νιμάγερ, ήταν μια ωραία αρχιτεκτονική μακέτα, αλλά χωρίς καμμιά αίσθηση αστικού χώρου: Και το «διοικητικό Κέντρο» και η υπόλοιπη πόλη είναι μια «σύνθεση μακέτας»: οι κατοικίες συντίθενται σε ένα χάος από απέραντο γκαζόν, και φυσικά η πόλη ήταν μόνο διοικητικό κέντρο, ούτε παραγωγή είχε, ούτε οικονομική ζωή.

53. και 54. Η πλατεία των Τριών Εξουσιών, Praça dos Três Poderes (προεδρικό μέγαρο Πλανάλτο, το Ανώτατο Δικαστήριο και το Κογκρέσο). Η πολεοδομία της μακέτας: η έξαρση της Εξουσίας ως κύριο συστατικό της πόλης και η τοποθέτηση του Κέντρου Εξουσίας εκτός Πόλεως... μήπως και για λόγους ασφαλείας;;; Τα τελευταία γεγονότα στην Μπραζίλια με την ουσιαστικά άνευ σημασίας «κατάληψη» των κυβερνητικών κτηρίων από οπαδούς του Μπολσονάρο, ανάλογη με εκείνη των οπαδών του Τραμπ στο Καπιτώλιο της Ουάσινγκτον, ίσως είναι αρκετά διδακτικά, όχι μόνο για την πολιτική κατάσταση στη Βραζιλία αλλά και του ρόλο του «Χώρου Εξουσίας» στην «Πρωτεύουσα»[56].

55. Το «κέντρο» της Μπραζίλια, ένας αχανής χώρος με γκαζόν, σε (μνημειακή) διάταξη πολυωρόφων απρόσωπων πολυκατοικιών. Αριστερά και δεξιά στις δύο παράλληλες αρτηρίες, μοιάζουν να είναι πρόχειρες κατασκευές μικρομάγαζων, μπαρ, μικροπωλητών κ.α. που δεν χωρούσαν στην μακέτα...[57]

56. και 57. Εικόνες από τη σημερινή Μπραζίλια, με κτήρια της αρχικής «μακέτας» ή μεταγενέστερα…[58]

63 χρόνια μετά τα εγκαίνιά της, η Μπραζίλια έγινε κανονική (;) πόλη, απέκτησε εργασιακές θέσεις πέρα από τις υπαλληλικές του Δημοσίου, απέκτησε βιομηχανία και Εργατική Τάξη και φυσικά όλα τα συνεπαγόμενα επαγγέλματα (που μάλλον δεν είχαν προβλέψει οι αρχιτέκτονες, πιθανόν για να μην αλλοιωθεί η σύνθεση της μακέτας). Τώρα, όπως αναφέρει ο Κένεθ Φράμπτον, «…λίγο μετά την ίδρυσή της, η Μπραζίλια εμφανίστηκε ως αποτελούμενη από δύο πόλεις: τη μνημειακή πόλη της Κυβέρνησης και των μεγάλων επιχειρήσεων, όπου πηγαινοέρχονται οι γραφειοκράτες αεροπορικώς από το Ρίο, και τον συνοικισμό παραγκών ή favela, του οποίου οι κάτοικοι χρησιμεύουν για να τονίζεται η «ακτινοβολία» της ανώτερης πόλης… όπως και η ville Radieuse του Le Corbusier το 1933 ήταν μια πόλη διαιρεμένη…(σε περιοχές)…που αντιστοιχούσαν στην ταξική της δομή…»**[59].** Κλασσικό παράδειγμα της προδιαγεγραμμένης αποτυχίας οραματιστών πολιτικών και αρχιτεκτόνων, που νόμισαν ότι θα αλλάξουν τον κόσμο μέσα από την …αρχιτεκτονική και την πολεοδομία και όχι από την αλλαγή των σχέσεων παραγωγής…

Οι φαβέλες στην Μπραζίλια είναι οι πρώτες σε μέγεθος στη Βραζιλία[60], με ελάχιστη διαφορά από εκείνες του Ρίο ντε Ζανέιρο:

Μπραζίλια: Sol Nascente …… 32.081 οικήματα

Ρίο ντε Ζανέιρο: Rochinha…… 30.955 οικήματα

Jacarezinho…….. 12.176 οικήματα

Όμως, αν ληφθεί υπ΄όψιν ότι η Μπραζίλια έχει 2.280.049 κατοίκους και το Ρίο 6.748.000 κατοίκους, καταλαβαίνει κανείς ότι η Μπραζίλια, η Νέα, η Δημοκρατική, η Σοσιαλιστική, η Πρωτεύουσα του Μέλλοντος,

που θα έχει «προς όφελος των μαζών ένα ατομικό επίπεδο ζωής, αντάξιο της ανθρώπινης ύπαρξης...», που θα είναι «το θεμέλιο πάνω στο οποίο (το Έθνος) θα χτίσει το μέλλον».....κλπ κλπ., μάλλον είναι εξ ίσου προβληματική με τις παραδοσιακές μεγαλουπόλεις της Βραζιλίας.

58. Τα σλαμς (φαβέλας) Sol Nascente στην Μπραζίλια[61]

59. «Συσπείρωση παράνομων κατοικιών Sol Nascente» στην Μπραζίλια (aglomerado subnormal Sol Nascente), βικιπαίδεια. Η Sol Nascente (=Ανατέλλων Ήλιος) ονομάστηκε έτσι από μια ιαπωνική βιομηχανία που ήταν εκεί. Άλλες φαβέλες στο Ρίο κλπ έχουν αντίστοιχα ωραία ονόματα, όπως η Παραδεισούπολις (Paraisopolis) κ.α. Να το θεωρήσουμε ως αυτοσαρκασμό ή ως Μαύρο Χιούμορ;;;;

60.-63. Συσπείρωση παράνομων κατοικιών Sol Nascente στην Μπραζίλια, η διαφορά τους από εκείνες του Ρίο και του Σάο Πάολο είναι ότι είναι σε επίπεδο έδαφος και όχι σε χαράδρες και λόφους...

Γ. Γενικά συμπεράσματα.

Συνοψίζοντας, θα πρέπει να τονιστούν ορισμένα σημεία:

1. Η πρωτεύουσα σε κάθε κράτος έχει ιδιαίτερη σημασία, και βασικά από εκεί ασκείται η Εξουσία. Η ταύτιση Πρωτεύουσας-Εξουσίας έχει μεν πραγματική ισχύ, όμως επειδή η Ιστορία δεν είναι μονοσήμαντη, πολλές φορές αυτό δεν ισχύει, αν υπερισχύουν άλλοι ιστορικοί, κοινωνικοί, πολιτικοί ή οικονομικοί παράγοντες.

2. Αλλαγή πρωτεύουσας σε ένα κράτος γίνεται είτε με μεταφορά σε άλλη πόλη, είτε με ίδρυση νέας πόλης.

3. Τέτοιο φαινόμενο (αλλαγή ή μεταφορά πρωτεύουσας) εμφανίζεται συνήθως είτε σε σημαντική αλλαγή του κοινωνικού καθεστώτος, είτε σε σημαντική πολιτική αλλαγή, ακόμη και στα πλαίσια του ίδιου του υφιστάμενου καθεστώτος.

4. Ακόμη, μετά από αλλαγές ευρύτερων γεωπολιτικών μεταβολών, οι οποίες αλλάζουν σημαντικά τη γεωπολιτική θεση της παλιάς πρωτεύουσας, επιλέγεται η μεταφορά της ή η ίδρυση νέας σε ευνοϊκότερη γεωπολιτική θέση.

5. Ούτως ή άλλως, μια τέτοια Πράξη θεωρείται πολιτικά σημαντική, και συνήθως περιβάλλεται από εορταστικές εκδηλώσεις κ.α.

6. Πολλές φορές τέτοιες αλλαγές επιβάλλονται από εσωτερικές πολιτικές ή πολιτειακές μεταβολές, στις περιπτώσεις αυτές το νέο καθεστώς θέλει να απομακρυνθεί από το παλαιό «κατεστημένο» σε έναν νέο «καθαρό» χώρο.

7. Κυβερνήτες που πραγματοποιούν τέτοιες αλλαγές, πολλές φορές ελπίζουν και σε μεταβολή συγκεκριμένων κοινωνικών καταστάσεων. Αυτό μπορεί να συμβεί, αλλά μόνο αν συνοδεύονται από βασικές αλλαγές στις κοινωνικές-οικονομικές δομές του παλαιού καθεστώτος, αλλιώς απλά αποτελούν κενή φρασεολογία.

[1] βλ. σχετικά Ελισάβετ Ζαχαριάδου, «Ιστορία και θρύλοι των παλαιών Σουλτάνων» Αθήνα 1991, κεφ. Οι νέοι κυρίαρχοι και οι παλαιοί κάτοικοι, σελ 101 κ.εφ., κ.αλλ., όπου και πλούσια βιβλιογραφία.

[2] Joshua J. Mark, μεταφρασμένο από Athanasios Fountoukis που δημοσιεύτηκε στο 24 February 2016 Διαδίκτυο λ.Θήβαι επ. 7.8.2023

[3] Διαδίκτυο λ.Θήβαι επ. 7.8.2023

[4] Διαδίκτυο, στα αντίστοιχα λήμματα. (επίσκ. 10.8.2023)

[5] πηγή εικόνων, διαδίκτυο, λ. Καρνάκ

[6] Περισσότερα, στο Γ. Σαρηγιάννης, «ο διωγμός των Ιουδαίων και Μουσουλμάνων από την Ισπανία το 1492 αποδυνάμωσε τον Δυτικό Πολιτισμό». Στο Χρονικά, (126/1993(□□□□□□□ σελ. 12-14.

[7] Heinrich Kiepert's, Atlas Antiquus, Berlin 1892, Tab.III

[8] Διαδίκτυο, «Εύφορη Ημισέληνος»

[9] Περισσότερα, στο Γ. Σαρηγιάννης «η Αρχαία πόλη», Αθήνα 2011 (πανεπιστημιακές σημειώσεις, 1η έκδ. 1999 σελ. 40), του ίδιου «κοινωνικές δομές και οικήσεις στους αρχαίους εβραίους» δελτίο Βιβλικών Μελετών, Ιούλ-Δεκ. 1989, με νεότερες συμπληρώσεις και εικονογράφηση στην www.academia.edu (ανάρτηση Ιαν.-Φεβρ. 2019)

[10] Πηγές του χάρτη αναφέρονται στο υπόμνημά του. Ο χάρτης έχει δημοσιευθεί στο Γ. Σαρηγιαννης, «η Βυζαντινή Πόλη, πόλη και πολεοδομία στο Βυζάντιο», Αθήνα 2018 σελ. 231

[11] Διαδίκτυο,. λ.Βαγδάτη

[12] Διαδίκτυο, λ.Mari

[13] Διαδίκτυο, λ. Firuzābād

[14] Κ. Καβάφης, «περιμένοντας τους βαρβάρους..» (1904) ποιήματα, τ.Α. Αθήνα1963.

[15] Υπόβαθρο χάρτη Colin McEvedy, the Penguin Atlas of Ancient History Middlesex 1967 (repr. 1970) σελ. 89,

επεξεργασία Γ.Σ.

[16] Υπόβαθρο χάρτη Colin McEvedy, οπ. παρ. σελ 89 και 91, επεξεργασία Γ.Σ.

[17] Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Γ. Σαρηγιάννη «το βενετσιάνικο εμπόριο στον 15ο-16ο αι., και η επίδρασή του στην χωροταξική διάρθρωση του Αδριατικοϊόνιου χώρου», Ηπειρωτικό Ημερολόγιο 1985 και Ηπειρωτικό Ημερολόγιο 1992 (ο χάρτης αναδημοσιεύεται από το Γ.Σ. «Η βυζαντινή πόλη, πόλη και πολεοδομία στο Βυζάντιο», σελ. 205, που αναφέρθηκε).

[18] οπ.παρ.

[19] Υπόβαθρο, χάρτης του Χαλήλ Ιναλτζίκ στο «η Οθωμανική Αυτοκρατορία τ. 1ος η κλασική εποχή», Αθήνα 1995 σελ. 50-51, επεξεργασία Γ.Σ.

[20] Colin Mc Evedy, the Penguin Atlas of Medieval History, χάρτης 1212 σελ.69

[21] Κωνσταντίνος Α. Δοξιάδης, κείμενα, σχέδια, οικισμοί. Επιμέλεια Αλεξ.-Ανδρ. Κύρτσης Αθήνα 2006, σελ. 380 κ.εφ.

[22] Pakistan, διαδίκτυο από λ. στην Encyclopaedia Britannica, 2005

[23] Κ. Δοξιάδης, κείμενα, σχέδια, οικισμοί, οπ παρ, «Ισλαμαμπάντ, η δημιουργία μιας νέας πρωτεύουσας» σελ. 168 -189, επίσης Manshud Ahmed Zaib Khan, «το εξωστρεφές σχέδιο της Ισλαμαμπάντ» στο «ο Κωνσταντίνος Δοξιάδης και το έργο του» τ. 2ος σελ. 95 κ.εφ., και διαδίκτυο λ. «Ισλαμαμπάντ» από όπου και ο χάρτης της πόλης.

[24] Διαδίκτυο, Favelas of Islamabad, επίσκ. 26.8.2023

[25] Chandigarh, Βικιπαίδεια, επίσκ. 14.8.2023, και επίσης στην Encyclopedia Britanica στο αντίστοιχο λήμμα, περίπου παρόμοια ανάλυση και άποψη.

[26] Διαδίκτυο λ. Chandigarh επίσκ. 26.8.2023

[27] Διαδίκτυο, λ.Μποπάλ, επίσκ. 16.8.2023

[28] Το σχέδιο και οι χρήσεις εδάφους, από το διαδίκτυο, λ. Chandigarh (επίσκ. 26.8.2023). βλ. Επίσης Maurice Besset qui etait Le Corbusier? Geneve 1968, σελ. 183

[29] Brent C. Brolin, the Failure of Modern Architecture, ελλ. μτφρ. Δημ. Καλογρίδης, «η αποτυχία της Μοντέρνας Αρχιτεκτονικής», έκδ. Γ. Κατσούλης, Αθήνα 1979, σελ. 113

[30] Brent C.Brolin.. οπ.παρ. σελ. 112

[31] Brent C.Brolin, ….οπ.παρ. σελ. 119

[32] W.Rauda, Raumprobleme im europäische Städtebau, München 1956, σελ.43

[33] Ζωγραφική του Έντουαρντ Ντόντγουελ (1821).

[34] Διαδίκτυο λ. παζάρι Φλώρινας 1916, Φωτοθήκη Λέσχης Πολιτισμού Φλώρινας.

[35] Brent C. Brolin, the Failure of Modern Architecture, ελλ. μτφρ. Δημ. Καλογρίδης, «η αποτυχία της Μοντέρνας Αρχιτεκτονικής», έκδ. Γ. Κατσούλης, Αθήνα 1979, σελ. 119

[36] Διαδίκτυο, λ.Chandigarh, επίσκ. 26.8.2023

[37] CO_Wikimedia_user_Cadastral_-_PD

[38] Περισσότερα στο άρθρο Γ. Σαρηγιάννης, «Ιδεολογία και Πολεοδομία» www.GreekArchitects.gr, ανάρτηση

5.4.2015 από το οποίο είναι και η παραπάνω αναδημοσιευμένη από την **Wikimedia Commons** εικόνα.

[39] Διαδίκτυο λ. Chandigarh επίσκ. 26.8.2023

[40] οπ.παρ.

[41] οπ.παρ.

[42] Διαδίκτυο, λ.Μπραζίλια

[43] οπ.παρ.

[44] Στυλιανή Φιλίππου, Μπραζίλια, η μεταποικιοκρατική μοντέρνα πρωτεύουσα της Βραζιλίας, στο «η ελληνικη πόλη και η πολεοδομία του μοντέρνου». Συνέδριο docomomo 3-4 Ιουνίου 2010, Θεσσαλονίκη. Πρακτικά Συνεδρίου 05- 2015, Αθήνα και Θεσσαλονίκη, 2015, σελ. 361 κ.εφ.

[45] Η γερμανική Αντίσταση …συμπλήρωνε: «για κάθε Γερμανό, μια θέση εργασίας **σε Στρατόπεδο Συγκέντρωσης**, ένα ιδιωτικό αυτοκίνητο **θωρακισμένο (τανκς!)** και μια κατοικία **στο νεκροταφείο της γειτονιάς του**» …

[46] Volks Wagen, Λαϊκό Αυτοκίνητο

[47] Διαδίκτυο, λ.Μπραζίλια

[48] Φιλίπου, οπ.παρ.

[49] Βικιπέδια, λ.Μπραζίλια, επίσκ. 14.8.2023

[50] Φιλίππου, οπ.παρ.

[51] Φιλίππου οπ.παρ.

[52] Βικιπαίδεια οπ.παρ. και Φιλίππου, οπ.παρ.

[53] Φιλίππου, οπ.παρ.

[54] https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=186416

[55] Διαδίκτυο, λ. Μπραζίλια

[56] οπ.παρ.

[57] οπ.παρ.

[58] οπ.παρ.

[59] Kenneth Frampton, Μοντέρνα Αρχιτεκτονικη, Ιστορία και Κριτική, ελλ. μτφρ. Αθήνα 1987, σελ.230.

[60]Favelas do Brazilia, wikipedia επισκ. 25.8.2023

[61] και για τις έξι εικόνες (58 έως 63), Διαδίκτυο, λ. aglomerado subnormal Sol Nascente, Brazilia. επίσκ. 20.8.23